

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

**Яготинський інститут
Кафедра соціальної роботи**

Щередін Максим Сергійович
(прізвище, ім'я, по батькові)

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра**

на тему: «Соціальна реабілітація дітей, що зазнали насильства в сім'ї»

Група ІН34-9-22-Б1СПр (4,0д)

Спеціальність: 231«Соціальна робота»

Освітня програма: Соціальна робота

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студент

(підпис)

Щередін Максим Сергійович
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ **к.п.н. Чорноштан Євгеній Валерійович**
(посада, науковий ступінь, вчене звання)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Допущено до захисту перед ЕК

Завідувач кафедри

_____ **к.п.н. Чорноштан Євгеній Валерійович**
(посада, науковий ступінь, вчене звання)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Яготин 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНА, ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Насильство над дітьми в сім'ї як соціальна проблема сучасного суспільства.....	8
1.2. Види насильства над дітьми в сім'ї	17
1.3. Фактори, що впливають на виникнення насильства	20
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА (НА БАЗІ СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ ЯГОТИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ).....	28
2.1. Досвід соціально-педагогічного супроводу дітей, що зазнали сімейного насилюства (на базі служби у справах дітей Яготинської міської ради).....	28
2.2. Діагностика дітей, що зазнали сімейного насильства.....	38
2.3. Профілактика сімейного насильства щодо дітей у взаємодії служби у справах дітей та закладів загальної середньої освіти.....	50
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми полягає в дослідженні проблеми насильства та жорстокого поводження з дітьми як у сімейному середовищі, так і в суспільстві загалом є однією з найактуальніших у сучасній психологічній науці. Подібні прояви мають серйозні наслідки, оскільки спричиняють глибокі психологічні травми та негативно впливають на формування особистості дитини.

Збільшення кількості дітей, які стали жертвами насильства, складність визначення його причин і ознак, а також вплив отриманих травм на подальший розвиток дитини постійно привертають увагу науковців. Тому особливо важливими є дослідження психологічних характеристик дітей, які пережили насильство, створення ефективних методів діагностики наслідків травматичного досвіду та розроблення психокорекційних програм, спрямованих на їхню реабілітацію.

Проблема сімейного насильства є відображенням негативних процесів, які відбуваються у взаєминах між людьми в суспільстві. Її поширеність та гострота свідчать про наявність складної соціально-моральної ситуації в сучасному суспільстві.

У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання дослідження домашнього насильства щодо дітей, його причин, проявів та наслідків. Саме тому вивчення цієї проблеми є надзвичайно важливим і актуальним на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Усе зазначене вище й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Захист дітей від жорстокого поводження є одним із пріоритетних завдань сучасних цивілізованих держав. Згідно з чинним законодавством України, жорстоке поводження з дитиною розглядається як будь-які прояви фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства, зокрема в межах домашнього насильства.

До цього також належать незаконні дії щодо дитини, такі як її вербування, переміщення, приховування, передача або отримання з метою подальшої експлуатації, що здійснюються шляхом обману, шантажу або використання її вразливого становища.

У межах цієї проблематики особливої актуальності набуває соціальна робота з дітьми, які постраждали від насильства та жорстокого поводження у сімейному середовищі.

З огляду на важливість і суспільну значущість цієї проблеми, а також на недостатній рівень її дослідження в сучасних умовах розвитку суспільства, було обрано тему наукової роботи: «Соціальна робота з дітьми, які зазнали насильства в сім'ї».

Перший розділ роботи присвячено теоретичному аналізу основ соціальної роботи з дітьми, які постраждали від насильства в сім'ї. У ньому розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення насильства у сімейних взаєминах, проаналізовано це явище як актуальну соціальну проблему, визначено його сутність, причини виникнення та наслідки для розвитку дитини. Окрему увагу приділено аналізу нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту дітей від насильства.

У другому розділі роботи розглянуто питання профілактики насильства над дітьми, а також проаналізовано основні напрями діяльності соціальних служб у запобіганні цьому явищу.

Стан наукової розробки. Проблема насильства є широкою науковою сферою, яка активно досліджується у світовій науці протягом останніх десятиліть. Значний внесок у її вивчення зробили такі зарубіжні науковці, як Д. Левінсон, Дж. Кобрин, Д. Фінкелхор, Д. Іванієк, К. Брон, Р. Ленг, Е. Міллер та інші.

Питання насильства над дітьми у сімейному середовищі розглядається дослідниками з різних наукових позицій. Зокрема, окремі вчені зосереджують увагу на визначенні сутності цього явища, а також на вивченні факторів, причин і умов його виникнення (О. Безлюдний, Е. Волкова, Т. Гончарова, Н. Зимівець, Л. Мардахаєв, В. Теслюк, І. Фурманов).

Інші науковці досліджують види насильства та його вплив на розвиток, виховання і соціалізацію особистості дитини (В. Бондаровська, Т. Гурлева, О. Коваленко, І. Маргулян, Т. Козакова). Окрема група досліджень присвячена розробці форм, методів і засобів профілактики насильства над дітьми в сім'ї (О.

Васильєва, Т. Вовчок, І. Даниленко, В. Кірсанова, Ю. Малієнко, Н. Степура, Т. Цюман) та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, проблема насильства над дітьми в сім'ї залишається однією з найбільш гострих і актуальних у сучасному суспільстві. Аналіз наукової літератури та досліджень свідчить про те, що окремі аспекти цієї проблематики ще недостатньо висвітлені та потребують подальшого вивчення у соціально-педагогічній науці. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання соціально-медичного супроводу сімей, у яких має місце насильство, а також механізми контролю та попередження цього явища.

З огляду на актуальність і недостатній рівень наукового опрацювання зазначеної проблеми, темою бакалаврської роботи було обрано: «Соціальна реабілітація дітей, що зазнали насильства в сім'ї».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності соціально роботи з дітьми, які зазнали насильства.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати основні види насильства над дітьми в сімейному середовищі;
- з'ясувати причини виникнення домашнього насильства щодо дітей та визначити його основні наслідки;
- дослідити досвід здійснення соціально-педагогічного супроводу дітей, які постраждали від сімейного насильства;
- охарактеризувати особливості соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на профілактику сімейного насильства щодо дітей.

Об'єктом дослідження виступає насильство над дітьми, розглянуте як соціально-психологічний феномен, що проявляється у сімейних взаєминах та впливає на розвиток і соціалізацію особистості.

Предметом дослідження виступають особливості організації та реалізації соціально-педагогічної роботи з дітьми, що зазнали насильства в сім'ї.

Методи дослідження. Досягнення мети та виконання завдань дослідження потребувало комплексного підходу до вибору методів. У процесі роботи були використані як теоретичні, так і емпіричні методи дослідження.

Серед теоретичних методів застосовувалися: аналіз логічної, лінгвістичної, загальнодидактичної та методичної літератури з огляду на досліджувану проблему; вивчення передового педагогічного досвіду; теоретичне узагальнення; методи аналізу та синтезу при визначенні мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження.

До емпіричних методів віднесено: спостереження та діагностику, які дозволили виявити особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали насильства, та оцінити ефективність практичних підходів.

Наукова новизна дослідження:

1. У роботі визначено сутність поняття «насильство» та його зміст, що охоплює психологічний, фізичний і соціальний вплив на дитину. Під насильством розуміється жорстоке поводження, яке загрожує фізичному або психологічному здоров'ю, правам та благополуччю дитини, змушує її переривати значущу діяльність та виконувати інші небажані дії.

2. Введено нове поняття «комплексне насильство», яке поєднує різні види насильства — емоційне (психологічне), фізичне та сексуальне. Воно призводить до порушень фізичного, психологічного та психосексуального розвитку дитини, деформації особистості, появи поведінкових відхилень та ускладнює соціальну адаптацію.

3. Виявлено вікову динаміку наслідків насильства: у дошкільнят наслідки проявляються переважно в поведінковій сфері; у молодших школярів — у когнітивній; у підлітків — у особистісній сфері, порушуючи психічний розвиток, змінюючи ставлення до себе та самооцінку.

4. Вперше визначено вікові критерії наслідків перенесеного насильства та розроблено методику їх діагностики для різних його видів. Виявлено загальні прояви насильства у дітей: специфічні страхи, посилення амбівалентних почуттів до батьків, відсутність довіри, порушення психічного та когнітивного розвитку, низька

самооцінка. Водночас різні види насильства мають специфічні прояви: психологічна травма або сексуалізовані переживання.

5. Вперше розроблено технології надання психологічної допомоги дітям, які пережили насильство, що включають:

- роботу з батьками (консультування, психокорекція, індивідуальна та сімейна терапія);
- роботу з дитиною (інтерв'ю-розслідування при сексуальному та комплексному насильстві, психокорекція, медична, педагогічна та соціальна реабілітація);
- розробку та впровадження психокорекційних програм для фахівців, що працюють з дітьми та батьками;
- моніторинг стану дитини після психокорекційних заходів;
- супровід дітей та їхніх сімей у період реабілітації.

6. Розроблено та апробовано психокорекційні програми для дітей різного віку, які пережили різні види насильства, з використанням елементів ігрової, музичної, когнітивно-поведінкової та арттерапії.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в дослідженні здійснено теоретичне обґрунтування поняття «насильство над дітьми», а також детально охарактеризовано його причини, умови виникнення та наслідки для розвитку та соціалізації дітей у сімейному середовищі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що викладені в ній методичні рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності для подальшого вивчення загальних та спеціальних аспектів проблеми насильства над дітьми.

Крім того, вони можуть застосовуватися у навчальному процесі під час підготовки лекцій, розділів підручників та навчальних посібників, при викладанні відповідних навчальних дисциплін, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Структура кваліфікаційної бакалаврської роботи складається зі вступу, двох розділів по три підпункти, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1 НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНА, ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Насильство над дітьми в сім'ї як соціальна проблема сучасного Суспільства

Сім'я є базовим осередком суспільства, у межах якого особистість проходить первинний етап соціалізації, засвоює основні соціальні норми та правила поведінки, необхідні для подальшої життєдіяльності в соціумі. Саме в сімейному середовищі формуються цінності, які сприяють активній участі людини в культурних, економічних та суспільних процесах.

Тому соціальний, економічний і політичний розвиток суспільства значною мірою залежить від стабільності, гармонії та благополуччя сімей. Поширення такої серйозної соціальної проблеми, як домашнє насильство, негативно впливає на суспільство, зокрема спричиняє зростання рівня безробіття, збільшення кількості правопорушень, а також призводить до появи людей, які змушені залишати власні домівки у пошуках безпеки через насильство в родині.

На сьогодні законодавство України, на жаль, не завжди має достатньо ефективні механізми для повноцінної протидії домашньому насильству, що відображається на загальному стані цієї проблеми. Однією з причин такої ситуації, на мою думку, є відсутність єдиного, чіткого та юридично закріпленого визначення поняття «домашнє насильство» як у соціологічних дослідженнях, так і в нормативно-правових актах.

Згідно з позицією Є. П. Агапова, «насильство в сім'ї, або домашнє насильство, — це свідоме завдання фізичної та/або психологічної шкоди членам родини, що може супроводжуватися погрозами, примусом чи обмеженням особистої свободи. Таким чином, насильство виступає засобом встановлення влади над людиною та повного контролю над її поведінкою, думками і почуттями» [1].

В. І. Шахов трактує домашнє насильство як «протиправний і суспільно небезпечний вплив фізичного, психічного або сексуального характеру на особу, що

має тенденцію до повторення та ескалації, який здійснюється одним членом сім'ї щодо іншого незалежно від згоди потерпілого та можливих наслідків такого впливу» [2].

На думку А. С. Пащенко, домашнє насильство — це «протиправні дії із застосуванням фізичної або психологічної сили щодо членів родини, які здійснюються всупереч їхній волі з метою завдання болю, приниження чи фізичного обмеження, а також як засіб погрози або покарання для примушування людини до небажаних для неї дій» [3].

Узагальнюючи викладене, поняття «насильство в сім'ї» можна визначити як протиправну та суспільно небезпечну дію, що характеризується схильністю до повторення та поступового посилення. Такі дії здійснюються із застосуванням фізичної та/або психологічної сили з метою встановлення повного контролю над поведінкою, думками та емоційним станом іншої особи.

У соціологічних дослідженнях виокремлюють декілька основних форм домашнього насильства [4]:

- фізичне насильство — завдання тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів, ляпасів та інших форм фізичного впливу;
- сексуальне насильство — примушування до статевого контакту або інших дій сексуального характеру всупереч волі партнера чи дитини;
- психологічне (емоційне) насильство — ізоляція постраждалої особи від родичів або друзів, залякування, погрози, приниження честі та гідності;
- економічне насильство — повний контроль над фінансовими ресурсами сім'ї, обмеження доступу до коштів, примушування до праці або, навпаки, заборона працювати;
- нехтування потребами — систематична відмова або нездатність забезпечити базові фізичні, біологічні та соціальні потреби людини, зокрема у харчуванні, медичній допомозі, одязі та догляді.

Безперечно, домашнє насильство є небезпечним і деструктивним соціальним явищем, що потребує активної протидії. Однак для ефективної боротьби

з цією проблемою насамперед необхідно проаналізувати причини її виникнення та поширення.

На думку психолога-консультанта В. М. Оськіна, до основних чинників, що сприяють виникненню та проявам домашнього насильства, належать [5]:

- культурний чинник – у деяких патріархальних сім'ях фізичне насильство щодо жінок і дітей може сприйматися як допустима або традиційна форма поведінки;
- соціальний чинник – належність сім'ї до соціально вразливих верств населення, зловживання алкоголем або психоактивними речовинами, а також можливі зв'язки окремих членів родини з кримінальним середовищем;
- економічний чинник – ситуація, коли працює лише один із подружжя, що призводить до фінансової залежності одного партнера від іншого;
- правовий чинник – недостатній рівень правової обізнаності населення, а також недосконалість механізмів реагування на випадки домашнього насильства з боку правоохоронних органів.

Питання законодавчого врегулювання проблеми домашнього насильства в Україні потребує окремого розгляду. У випадках насильства в сім'ї правоохоронні органи можуть застосовувати норми Кримінального кодексу України, зокрема статті, що передбачають відповідальність за:

- умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- умисне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості;
- умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень;
- побої та мордування;
- погрозу вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю.

Однією з основних проблем законодавчого регулювання питань домашнього насильства загалом є недостатня суворість відповідальності за прояви фізичного насильства, що, відповідно, знижує рівень захищеності громадян. У 2023 році було здійснено декриміналізацію побоїв: відповідно до законодавчих змін від 15.07.2023 № 323-ФЗ такі правопорушення були переведені з категорії

кримінальних до адміністративних. Виняток становили випадки побиття близьких родичів, а також дії, вчинені з хуліганських мотивів або на ґрунті ненависті чи ворожнечі до певної соціальної групи [6].

На початку 2024 року до статті 116 Кримінального кодексу були внесені додаткові зміни. Згідно з новою редакцією від 07.02.2024 року, за нанесення побоїв близьким особам у разі першого правопорушення передбачалася лише адміністративна відповідальність, а не кримінальна. Законодавці пояснювали ухвалення таких поправок прагненням підтримати стабільність і цілісність сімей. Водночас значна частина експертів висловлювала занепокоєння, вважаючи, що декриміналізація подібних дій може призвести до збільшення випадків домашнього насильства.

Наслідки скасування кримінальної відповідальності за перший випадок побиття в сім'ї стали помітними досить швидко. Так, навесні 2025 року під час виступу на колегії відомства голова слідчого органу повідомив про зростання кількості випадків домашнього насильства порівняно з попередніми роками, пов'язуючи таку тенденцію саме з декриміналізацією цього правопорушення у 2024 році.

Динаміку збільшення кількості випадків домашнього насильства у період з 2024 по 2025 роки наочно демонструють статистичні дані, наведені у відповідній таблиці.

Водночас точні статистичні показники щодо випадків домашнього насильства за 2024 рік відсутні. Проте із заяви керівника Міністерства внутрішніх справ стало відомо, що станом на кінець вересня 2024 року працівниками поліції було зафіксовано понад 164 тисячі випадків нанесення побоїв, з яких лише близько 7 тисяч розслідувалися як кримінальні правопорушення.

Однією з ключових проблем, на думку міністра, є те, що суди найчастіше застосовують штрафні санкції як покарання за вчинення побоїв (у розмірі до 30 тисяч рублів), тоді як значно рідше призначаються інші види покарання, такі як громадські роботи (до 120 годин) або адміністративний арешт

строком до 15 діб. Подібна практика, на його думку, не повною мірою відповідає цілям та завданням покарання і не забезпечує належного запобіжного ефекту.

Водночас в Україні функціонує значна кількість громадських організацій та кризових центрів, діяльність яких спрямована на запобігання домашньому насильству та надання допомоги постраждалим. До найвідоміших з них належать:

- Національна гаряча лінія із запобігання домашньому насильству;
- кризові центри допомоги жінкам і дітям;
- центри екстреної психологічної допомоги;
- спеціалізовані служби психологічної підтримки[18].

У сукупності такі установи формують систему реагування у сфері підтримки осіб, які постраждали від насильства в сім'ї. Їхня діяльність спрямована на комплексну допомогу постраждалим та профілактику подібних правопорушень.

До основних напрямів роботи організацій, що займаються протидією домашньому насильству, належать:

- забезпечення функціонування безкоштовних телефонів довіри для осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також для дітей і підлітків, що стали свідками жорстокого поводження в родині;
- надання різноманітних видів допомоги постраждалим, зокрема психологічної, юридичної та соціальної підтримки;
- інформування суспільства про проблему домашнього насильства через засоби масової інформації та проведення просвітницьких кампаній;
- організація навчальних заходів — семінарів, лекцій і тренінгів для працівників правоохоронних органів, юристів, медичних працівників, соціальних служб і співробітників кризових центрів;
- проведення соціологічних досліджень і опитувань населення щодо проблеми домашнього насильства, подальший аналіз отриманих результатів та формування статистичних даних на державному й регіональному рівнях[20].

Щороку організації, що займаються протидією домашньому насильству, отримують сотні тисяч звернень від людей, які постраждали від жорстокого

поводження в родині. Вони надають допомогу жінкам і дітям, сприяючи їхній безпеці та можливості розпочати нове життя без насильства. Проте діяльності таких організацій інколи виявляється недостатньо для повного вирішення цієї проблеми.

Аналіз міжнародного досвіду у сфері запобігання та протидії домашньому насильству дав змогу визначити ключові складові ефективної державної політики у цій сфері. Відповідні рекомендації були запропоновані дослідником Лі Хассельбахером та опубліковані у 2023 році в науковому виданні *Northwestern Journal of International Human Rights* [8]. До основних елементів такої політики належать:

- проведення просвітницької роботи серед населення за допомогою засобів масової інформації, організація соціальних кампаній, громадських акцій та популяризація ідей протидії насильству в закладах освіти;
- ухвалення спеціального законодавства щодо протидії домашньому насильству та забезпечення належного контролю за його виконанням;
- створення безкоштовної цілодобової гарячої лінії для надання консультацій та допомоги особам, які постраждали від насильства в сім'ї;
- формування єдиної системи реагування на випадки домашнього насильства, яка об'єднує громадські організації, правоохоронні органи, медичні установи, засоби масової інформації та юридичні служби;
- здійснення постійного моніторингу випадків домашнього насильства з подальшим створенням національних і регіональних баз даних.

Реалізація зазначених елементів у державній політиці України, спрямованій на запобігання та протидію домашньому насильству, може сприяти підвищенню рівня безпеки населення, зменшенню масштабів цієї соціальної проблеми та, відповідно, зниженню загального рівня злочинності в країні.

Однією з важливих соціальних проблем сучасного українського суспільства є запобігання та подолання різних форм насильства щодо дітей і молоді. Варто зазначити, що ця проблема лише останніми роками почала активно обговорюватися як у науковому середовищі, так і на рівні громадськості.

Згідно з офіційними статистичними даними, домашнє насильство залишається досить поширеним явищем в Україні [1]. За результатами досліджень, близько 30–40% усіх насильницьких правопорушень відбуваються саме в сімейному середовищі. Багато дітей уперше стикаються з проявами жорстокості у власній родині — з боку батьків або старших братів і сестер. За оцінками фахівців, приблизно у 45–49% сімей мають місце різні форми насильства щодо дітей [2].

Якщо врахувати випадки погроз, психологічного тиску, залякування чи фізичних покарань, можна стверджувати, що значна кількість дітей хоча б один раз у житті зазнавала проявів жорстокого поводження з боку дорослих. Насильство в сім'ї має подвійні негативні наслідки: воно завдає шкоди як безпосередній жертві, так і суспільству загалом.

Діти, які пережили різні форми насильства, часто стикаються з труднощами соціалізації. Їм складно налагоджувати взаємини з дорослими та однолітками, що може призводити до проблем у навчанні та спілкуванні. У деяких випадках такі діти намагаються вирішувати свої проблеми, потрапляючи у кримінальне або асоціальне середовище.

Окрім того, насильство щодо дорослих членів сім'ї також негативно впливає на дітей. Спостереження подібних ситуацій викликає у них різноманітні психоемоційні та психосоматичні порушення, може спричиняти труднощі адаптації у школі та загалом негативно впливати на розвиток особистості. Родини, у яких взаємини будуються на агресії та примусі, належать до групи підвищеного ризику.

Діти, які виростають у такому середовищі, у дорослому віці нерідко або стають жертвами насильства, або самі відтворюють подібні моделі поведінки. За статистичними даними, близько 95% осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, у дитинстві були свідками або жертвами насильства.

У науковій літературі активно досліджуються різні аспекти проблеми сімейного насильства. Зокрема, питання цієї тематики висвітлювалися у працях Ю. Якубова, Н. Лавриненко, М. Московки [3], О. Балакіревої [4]. Теоретичні засади психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на попередження та подолання

насильства щодо дітей у сім'ї, розглядаються у роботах А. Бондаровської [5], Т. Говорун, О. Кікінеджі [6], І. Трубавіної [1] та інших науковців.

У процесі надання допомоги дітям, які стали жертвами домашнього насильства, а також їхнім сім'ям, важливу роль відіграють соціальні працівники. Їхня діяльність спрямована на покращення сімейних взаємин, усунення причин конфліктів та подолання наслідків дисгармонійних відносин у родині.

Робота соціального працівника з конкретною сім'єю розпочинається з проведення діагностики — визначення стану ситуації та виявлення ознак, які можуть свідчити про наявність насильства. Для цього необхідно знати як прямі, так і непрямі індикатори, що можуть вказувати на небезпечну ситуацію в сімейному середовищі.

Під час роботи із сім'єю важливо визначити фактори, що можуть сприяти виникненню насильницької поведінки у взаєминах між батьками та дітьми. До таких факторів належать:

Соціальні характеристики сім'ї:

- низький рівень матеріального забезпечення;
- неповна або багатодітна сім'я;
- наявність у родині осіб із залежністю від алкоголю або наркотичних речовин;
- пережиті стресові ситуації (безробіття, фінансові труднощі, смерть близьких людей);
- часті конфлікти між подружжям;
- надмірна зайнятість батьків;
- ранній вік батьків (до 17 років);
- низький рівень освіти та недостатні знання з питань виховання дітей;
- статус вимушених переселенців або біженців унаслідок конфліктів.
- Індивідуально-психологічні особливості батьків:
- психічні розлади або нестабільний емоційний стан;
- низький рівень самоконтролю, імпульсивність;
- попередні випадки жорстокого поводження з дітьми;

- притягнення до кримінальної відповідальності;
- пережитий у дитинстві досвід насильства або позбавлення батьківського піклування.

Соціально-психологічні особливості дітей, які можуть підвищувати ризик насильства:

- небажана або емоційно відкинута дитина;
- наявність фізичних чи психічних порушень розвитку;
- недоношеність або низька вага при народженні;
- вроджені вади;
- поведінкові труднощі, гіперактивність;
- статус «важкої» або, навпаки, обдарованої дитини[12].

Соціальний працівник повинен знати основні правила поведінки у випадку, коли жертва насильства звертається по допомогу самотійно. Передусім необхідно уважно та спокійно вислухати людину, не звинувачувати її та демонструвати підтримку і співчуття. Важливо надавати інформацію про права та можливі способи захисту, однак не тиснути на постраждалу особу та не змушувати її негайно звертатися до правоохоронних органів.

У разі виявлення фактів насильства щодо дітей необхідно повідомити відповідні органи — правоохоронні структури або служби у справах дітей. Також важливо забезпечити безпеку дитини, за потреби організувавши її тимчасове перебування у спеціалізованих установах або у родичів чи знайомих.

Особливість соціально-педагогічної допомоги жертвам сімейного насильства полягає в орієнтації на зміну соціального середовища, у якому перебуває постраждала особа, та створення умов для її безпечного розвитку.

У випадках, коли жертвою насильства є дитина, необхідно проводити роботу не лише з нею, а й з дорослими, відповідальними за її виховання — батьками, педагогами, опікунами. Така діяльність спрямована на формування мотивації до змін та надання необхідної психолого-педагогічної підтримки.

Отже, у процесі роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, соціальні педагоги повинні враховувати особливості їхнього психоемоційного стану та поведінки. Знання основних індикаторів насильства, що проявляються у переживаннях і поведінці дітей, дозволяє фахівцям своєчасно виявляти неблагополучні сімейні відносини та надавати необхідну допомогу.

1.2. Види насильства над дітьми в сім'ї

Ще відносно недавно в суспільстві тема насильства над дітьми у родині вважалася закритою та неприйнятною для відкритого обговорення. Проте ця проблема має серйозні соціальні наслідки. Насильство щодо дітей призводить до формування почуття безпорадності, невпевненості та безнадії, викликає відчуття провини, пригнічує волю та самоповагу.

Діти, які зазнають жорстокого поводження, можуть переживати нав'язливі спогади, напади страху, депресивні стани, різні фобії, глибокий смуток, думки про самогубство. Окрім цього, у них часто виникають самозвинувачення, втрата довіри до оточуючих, схильність до алкогольної чи наркотичної залежності, а також бажання помсти.

На основі аналізу основних характеристик та ознак сім'ї можна визначити такі її трактування.

Сім'я – це невелика, динамічна соціальна спільнота людей, що формується на основі шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення або інших форм влаштування дітей на виховання (опіка, піклування, патронат). Її члени проживають разом, ведуть спільне господарство, пов'язані моральною та матеріальною відповідальністю і об'єднані спільністю задоволення соціально-економічних та інших потреб[12].

Як соціальний інститут сім'я характеризується системою соціальних норм, правил і моделей поведінки, що регулюють взаємини між подружжям, батьками та дітьми, братами, сестрами й іншими родичами. Саме в сім'ї

відбувається первинне засвоєння соціального досвіду: особистість опановує ролі та норми взаємодії, отримує підтримку й захист, набуває необхідних знань, умінь і навичок, засвоює моральні цінності та життєві ідеали, необхідні для повноцінного існування в суспільстві.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789–III, насильством у сім'ї вважаються будь-які навмисні дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру одного члена сім'ї щодо іншого, які порушують конституційні права та свободи людини, завдають їй моральної шкоди або шкодять її фізичному чи психічному здоров'ю[5].

На думку дослідниці Е. Волкової, насильство щодо дитини – це фізичний, психологічний або соціальний вплив на неї з боку інших людей, сім'ї, групи чи навіть держави, що змушує дитину припинити важливу для неї діяльність і виконувати іншу, яка суперечить її інтересам або становить загрозу для фізичного чи психічного благополуччя[17].

Насильство над дітьми можна класифікувати за кількома критеріями. За стратегією поведінки кривдника воно поділяється на відкрите та приховане (непряме). За часовими характеристиками розрізняють насильство, що відбувається в теперішній час, і те, що мало місце в минулому. За тривалістю воно може бути одноразовим або систематичним, таким, що триває роками.

За місцем вчинення виділяють насильство, яке відбувається в сім'ї з боку родичів, у навчальному закладі з боку педагогів або однолітків, а також на вулиці – з боку незнайомих дорослих чи інших дітей. За характером дій насильство поділяється на фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Фізичне насильство в сім'ї щодо дитини полягає в умисному заподіянні їй тілесних ушкоджень батьками, особами, які їх замінюють, або іншими людьми, відповідальними за виховання. Такі дії можуть спричинити смерть дитини, серйозні порушення фізичного чи психічного стану, що потребують медичної допомоги, або призвести до затримки розвитку. До фізичного насильства належать і тілесні покарання, які шкодять здоров'ю дитини[23].

До проявів фізичного насильства також відносять залучення дитини до вживання алкоголю чи наркотичних речовин, пропонування їй токсичних засобів або медичних препаратів, що викликають стан одурманення, зокрема снодійних, які не були призначені лікарем. Сюди ж належать спроби удушення або втоплення.

Сексуальне насильство над дитиною в сім'ї – це втягнення її у сексуальні дії з дорослими без її згоди або навіть за її формальної згоди, якщо вона не здатна повністю усвідомити їхній зміст через вікову чи психологічну незрілість. Такі дії здійснюються з метою отримання задоволення або вигоди дорослою особою. Сексуальне насильство охоплює не лише статевий акт, а й широкий спектр інших сексуальних дій.

До сексуального насильства також належать випадки, коли сексуальні дії з неповнолітніми здійснюються із застосуванням фізичної сили або погроз, а також тоді, коли різниця у віці між кривдником і дитиною становить щонайменше три-чотири роки. Навіть якщо дитина погоджується на сексуальний контакт, це не можна вважати добровільним, оскільки вона перебуває у залежному становищі від дорослого та не здатна повною мірою усвідомити можливі негативні наслідки таких дій[20].

Психологічне насильство в сім'ї щодо дитини проявляється у тривалому або систематичному негативному впливі на її психіку, що призводить до формування негативних рис характеру та порушень розвитку особистості. Воно може виражатися у відкритому неприйнятті дитини, постійній критиці, приниженні її гідності, словесних погрозах без застосування фізичної сили, навмисній ізоляції від спілкування з іншими людьми.

До психологічного насильства також належать надмірні вимоги, які не відповідають віковим можливостям дитини, обман, невиконання обіцянок з боку дорослих та підлив довіри до неї. Навіть одноразовий негативний психічний вплив, який спричиняє психічну травму, може розглядатися як форма такого насильства.

Економічне насильство щодо дитини в сім'ї полягає у навмисному позбавленні її необхідних для життя ресурсів – житла, їжі, одягу, майна або коштів.

Подібні дії можуть становити загрозу для життя дитини або призводити до погіршення її фізичного та психічного стану[23].

До економічного насильства належать випадки, коли не задовольняються базові потреби дитини, затримується або не виплачується аліментна допомога, встановлюється недостатній рівень матеріальної підтримки самотніми матерями або багатодітними сім'ями.

Також проявами економічного насильства є повна відмова у наданні дитині грошей, контроль над її поведінкою за допомогою фінансів, використання дитини як засобу тиску під час розлучення батьків, нав'язування їй надмірно обмежених умов життя без реальної потреби або примушування до важкої праці.

1.3. Фактори, що впливають на виникнення насильства

Проблема домашнього насильства залишається однією з найгостріших у сучасному суспільстві. Її актуальність підтверджується численними зверненнями громадян та необхідністю розробки ефективних механізмів профілактики. Насильство в сім'ї завдає шкоди не лише окремим особам, а й суспільству загалом, впливаючи на життя, здоров'я та соціальну безпеку громадян. Щороку сотні тисяч людей стають жертвами насильницьких дій у родині.

Одним із перших кроків у боротьбі з домашнім насильством є аналіз причин, які його породжують та підтримують. Причини насильства зазвичай формуються як комплекс обставин, а не як єдиний фактор [1]. Сучасні наукові підходи виділяють кілька моделей пояснення виникнення сімейного насильства:

- Соціально-психологічний підхід передбачає, що насильство формується як результат засвоєних патернів поведінки в сім'ї. Діти, спостерігаючи насильство у батьків або інших референтних групах, засвоюють його як норму поведінки, що потім може відтворюватися у власних сімейних стосунках.

- Психотерапевтичний підхід розглядає насильство як індикатор порушень у функціонуванні сім'ї. Це може проявлятися у дисбалансі системних структур, патології рольових моделей, наявності невирішених травм у членів родини тощо.

- Соціокультурний підхід пояснює насильство через контекстні фактори, такі як соціально-економічна ситуація, культурні норми, толерантність суспільства до насильства, правові механізми та поширеність насильницької поведінки в інших сферах.

Багатофакторний підхід інтегрує різні чинники, розглянуті у попередніх підходах, і трактує їх як взаємопов'язані елементи системи норм, установок і соціальних відносин. Застосування цього підходу дозволяє виділити специфічні характеристики сімейного насильства: переважна спрямованість агресії на жінок та дітей, участь у насильстві рідних членів сім'ї, циклічність агресивної поведінки та поширеність депресивних розладів серед агресорів [2].

Серед основних причин формування насильницької поведінки видатні вчені виділяють: дитячі травми та несприятливі умови виховання, низький матеріальний рівень життя, безробіття, алкоголізм або наркотичну залежність у сім'ї, агресивність особи, а також особливості дитини, наприклад небажана або з обмеженими можливостями [3].

Причини насильства можна класифікувати за різними ознаками: культурні, соціальні, правові, економічні, політичні; соціально-економічні та психологічні; на рівні окремої особи, сім'ї, громади або держави; а також зовнішні та внутрішні.

Зовнішні чинники включають явища суспільного життя, що сприяють насильству: допустимість насильства як способу вирішення конфліктів, поширення алкоголізму та відсутність соціальної підтримки. Внутрішні чинники пов'язані з особистістю людини та її життєвим досвідом, включаючи психічне здоров'я, агресивність або низький рівень самоконтролю.

Фактори ризику насильства в сім'ї можна умовно поділити на кілька груп:

- Соціально-культурні: відсутність негативної оцінки фізичних покарань, демонстрація насильства у ЗМІ, обмеженість втручання через права на приватність, недосконалість законодавства та низька правова грамотність населення [4, с. 61].

- Соціально-економічні: низькі доходи, безробіття, велика чисельність дітей, молодий вік батьків, неповні сім'ї, приналежність до ізольованих спільнот, погані житлові умови, відсутність соціальної підтримки [4, с. 63].

Структура сім'ї та модель спілкування: неповні чи багатодітні сім'ї, наявність вітчима чи прийомних батьків, конфлікти між подружжям, передача негативного досвіду від старшого покоління, нерівномірний розподіл ролей, емоційна та фізична ізоляція сім'ї, конфліктні взаємини між членами родини [4, с. 65].

Особистість батьків: ригідність, тривожність, низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низька емпатія, психічні відхилення, алкоголізм та наркоманія, проблеми зі здоров'ям, відсутність батьківських навичок [4, с. 66–67].

Особистість дитини: небажані діти, діти з проблемами фізичного або психічного розвитку, недоношені, з низькою масою при народженні, з розладами поведінки, особливостями характеру або зовнішності, що ускладнює взаємодію з батьками [4, с. 69].

Отже, системне дослідження причин та факторів виникнення насильства у сім'ї дозволяє визначати потенційні ризики та застосовувати ефективні превентивні стратегії, що сприяють захисту дітей та зміцненню безпеки в родині.

Протягом тривалого часу науковці приділяють значну увагу проблемі домашнього насильства, підкреслюючи її важливість для сучасного суспільства. Актуальність цього питання підтверджується зростаючою потребою у створенні та впровадженні ефективних механізмів профілактики і запобігання таким проявам. Насильницькі злочини завдають суттєвої шкоди як суспільству загалом, так і окремим людям, оскільки посягають на їхнє життя, здоров'я та особисту недоторканність. Щороку жертвами подібних правопорушень стають сотні тисяч осіб.

Важливим етапом у формуванні ефективної системи попередження сімейного насильства є дослідження причин його виникнення. Особливу увагу необхідно приділяти тим чинникам, які спричиняють появу насильницької

поведінки та підтримують її існування. Під причинами насильства в сім'ї зазвичай розуміють сукупність різноманітних обставин і факторів, що зумовлюють прояв агресивних дій у родинному середовищі [10].

Водночас варто зазначити, що не існує єдиної причини виникнення таких правопорушень. Як правило, йдеться про поєднання різних соціальних, психологічних та особистісних факторів. У сучасній науковій літературі сформувалося кілька основних підходів, які пояснюють природу та причини домашнього насильства. Розглянемо деякі з них більш детально.

Соціально-психологічний підхід розглядає насильство, зокрема і в межах сім'ї, як результат засвоєння певних моделей поведінки, що передаються в межах родинної культури. У процесі соціалізації діти переймають від оточення різні поведінкові стратегії, у тому числі способи реагування на конфліктні ситуації.

Якщо у сім'ї або серед значущих для дитини осіб застосування насильства є звичним явищем, воно може сприйматися як допустима або навіть нормальна форма взаємодії. У майбутньому такі поведінкові моделі нерідко відтворюються вже у власних сімейних відносинах. Таким чином, у межах цього підходу насильство трактується як набутий через життєвий досвід спосіб поведінки.

Психотерапевтичний підхід пояснює насильство як прояв порушень у функціонуванні сімейної системи. Згідно з цим підходом, агресивна поведінка може виступати своєрідним індикатором неблагополуччя у взаєминах між членами родини. Представники різних психотерапевтичних шкіл пов'язують виникнення насильства з різними чинниками, серед яких порушення сімейної структури, дисфункціональні рольові моделі між членами сім'ї, а також наявність невирішених психологічних травм у когось із членів родини[18].

Соціокультурний підхід пояснює явище домашнього насильства через вплив ширшого суспільного контексту. У межах цього підходу увага зосереджується на умовах, у яких формується поведінка людини. Такий контекст може включати соціально-економічну ситуацію в державі, культурні традиції та норми, рівень толерантності суспільства до насильницьких проявів, поширеність агресивної

поведінки в інших сферах життя, а також особливості нормативно-правового регулювання питань, пов'язаних із кваліфікацією та запобіганням насильству[25].

Багатофакторний підхід розглядає домашнє насильство як результат взаємодії різноманітних чинників, які поєднують елементи попередньо згаданих концепцій. Представники цього підходу виходять із того, що жоден із факторів не діє ізольовано. Кожен із них функціонує у взаємозв'язку з іншими соціальними інститутами, нормами, цінностями та моделями міжособистісних відносин.

Застосування багатофакторного підходу у сучасних емпіричних дослідженнях дало можливість виокремити низку характерних рис домашнього насильства. Зокрема, встановлено, що насильницькі дії найчастіше спрямовані проти жінок і дітей. Крім того, статистичні дані свідчать про те, що агресорами переважно виступають близькі люди або члени сім'ї [27].

Ще однією особливістю є циклічний характер насильства: у багатьох сім'ях подібні ситуації повторюються через певні проміжки часу, що дає можливість враховувати цю закономірність під час розроблення профілактичних заходів. Також дослідження показують, що одним із найпоширеніших психологічних розладів серед осіб, які вчиняють насильство, є депресія, яка діагностується у значної частини таких осіб.

Отримані результати мають важливе значення для розроблення ефективних стратегій попередження домашнього насильства та вдосконалення профілактичної роботи.

Аналіз наукових праць свідчить, що серед основних причин формування насильницької поведінки дослідники називають наявність психологічних травм, отриманих у дитинстві, або несприятливі умови виховання у батьківській сім'ї. Важливу роль також відіграють соціально-економічні труднощі, низький рівень матеріального забезпечення, безробіття одного з членів родини, поширення алкоголізму чи наркотичної залежності[10].

Серед інших факторів виділяють агресивні риси характеру кривдника, його схильність вирішувати конфлікти шляхом застосування сили, а також складні умови виховання дітей, зокрема коли дитина є небажаною або має інвалідність.

З огляду на викладене, причини вчинення домашнього насильства можуть бути класифіковані за різними критеріями. Зокрема, їх поділяють на культурні, соціальні, правові, економічні та політичні; соціально-економічні та соціально-психологічні; чинники, що проявляються на рівні особистості, подружжя або сім'ї, громади чи держави. Крім того, причини домашнього насильства часто поділяють на зовнішні та внутрішні[23].

Зовнішні причини пов'язані із впливом соціального середовища. До них можна віднести поширені у суспільстві установки, які допускають застосування насильства як засобу вирішення сімейних конфліктів, а також негативні соціальні явища, зокрема алкоголізм чи інші форми залежностей.

Внутрішні причини обумовлені індивідуальними особливостями людини. Вони залежать від її життєвого досвіду, рівня розвитку особистості, моральних цінностей, культури поведінки та психічного стану. До таких факторів можна віднести агресивність, низький рівень самоконтролю, психологічні травми або проблеми психічного здоров'я.

Отже, аналіз причин поширення насильства в сім'ї дає підстави стверджувати, що це явище має складну природу та формується під впливом цілого комплексу обставин. Причини домашнього насильства не існують окремо одна від одної, а перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємно підсилюючи або зумовлюючи виникнення одна одної[19].

Наслідки насильства та зневажливого ставлення до дітей поділяють на найближчі та віддалені.

Найближчі наслідки включають фізичні травми, пошкодження тканин та внутрішніх органів, що можуть супроводжуватися блюванням, головним болем або короткочасною втратою свідомості. У немовлят часто розвивається синдром потрясіння, який характеризується крововиливами в очні яблука та іншими симптомами сильного фізичного стресу[13].

Також до цієї групи належать гострі психічні реакції на агресію, особливо сексуального характеру: порушення поведінки, спроби сховатися або надмірна байдужість. Дитина у таких випадках відчуває страх, тривогу та гнів. У

старшому віці можливий розвиток депресії з почуттям власної неповноцінності та жалюгідності.

Віддалені наслідки проявляються у порушеннях фізичного та психічного розвитку, появі соматичних захворювань, а також особистісних, емоційних і соціальних проблем. Діти, які піддавалися насильству, часто відстають у рості та вазі, пізніше починають говорити чи ходити, демонструють низькі навчальні результати та схильні до повторюваних «шкідливих звичок» (смоктання пальців, кусання нігтів, розгойдування)[15].

Фізичне насильство може призводити до переломів та пошкодження внутрішніх органів, тоді як сексуальне насильство нерідко викликає інфекції, травми статевих органів та ускладнення репродуктивної системи. Психічні й емоційні наслідки можуть проявлятися у вигляді тиків, заїкання, енурезу, емоційної відстороненості або агресивності. Під впливом насильства деякі діти стають надмірно пасивними і нездатними захистити себе, що порушує їхню соціалізацію та комунікацію з однолітками.

Емоційно депривовані діти, прагнучи привернути увагу дорослих, часто потрапляють у небезпечні ситуації, де їхні потреби експлуатують недобросовісні люди. Діти, які зазнали сексуального насильства, отримують невластиві їхньому віку знання про сексуальні стосунки, що може проявлятися у грі чи взаємодії з іншими дітьми.

Найсерйознішим наслідком будь-якого насильства є низька самооцінка, що супроводжується почуттям провини, сорому та неповноцінності. Це порушує соціальну адаптацію, веде до частих депресій, порушень сну та навіть спроб самогубства у підлітковому віці[22].

Соціальні наслідки насильства над дітьми проявляються в обмеженій здатності до соціалізації, слабкому рівні освіти та труднощах у взаєминах із ровесниками. Діти, які пережили насильство, часто опиняються в асоціальному середовищі, схильні до вживання алкоголю та наркотиків, кримінальної поведінки, а дівчата інколи змушені до проституції. Наслідки насильства зберігаються і у

дорослому житті: постраждалі мають проблеми у створенні власної сім'ї та вихованні дітей.

Таким чином, будь-які форми насильства формують у дітей специфічні особистісні та поведінкові риси, що не лише ускладнюють їхню адаптацію, але й можуть становити загрозу для суспільства. Суспільні втрати включають загибель дітей, втрату продуктивних членів громади, відтворення циклу насильства та формування наступних поколінь із психологічними, емоційними та соціальними проблемами.

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА (НА БАЗІ СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ ЯГОТИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ)

2.1. Досвід соціально-педагогічного супроводу дітей, що зазнали сімейного насильства (на базі служби у справах дітей Яготинської міської ради)

Проблема насильства щодо дітей є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасного суспільства. Особливу небезпеку становить насильство, що відбувається у сімейному середовищі, адже саме сім'я повинна забезпечувати дитині безпечні умови життя, емоційну підтримку та сприятливе середовище для гармонійного розвитку. Однак у деяких випадках сімейне середовище стає джерелом психологічного тиску, жорстокого поводження та інших форм насильства, що негативно впливають на фізичний і психічний стан дитини.

Дослідження проблеми насильства активно розпочалося у другій половині XX століття. Саме в цей період у багатьох країнах світу домашнє насильство було визнано серйозною соціальною проблемою, що потребує системного вирішення. Поступово почали створюватися спеціалізовані соціальні установи, спрямовані на захист прав дітей та надання допомоги постраждалим.

В Україні проблема домашнього насильства також набула значного суспільного значення. Для забезпечення захисту прав дітей було створено систему державних органів та соціальних служб, діяльність яких спрямована на попередження жорстокого поводження з дітьми, виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та організацію соціальної допомоги постраждалим[11].

Однією з таких установ є служби у справах сім'ї та дітей, які функціонують при органах місцевого самоврядування. Їх діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері захисту прав дітей, контроль за дотриманням законодавства щодо забезпечення прав та інтересів дитини, а також організацію соціального супроводу сімей, що потребують допомоги.

Практична частина дослідження проводилася на базі служби у справах сім'ї та дітей Яготинської міської ради. Дана установа є структурним підрозділом органу місцевого самоврядування, який здійснює діяльність у сфері захисту прав дітей та координації роботи різних соціальних інституцій, що працюють із дітьми та сім'ями.

Основними завданнями служби у справах сім'ї та дітей Яготинської міської ради є:

- забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей;
- здійснення контролю за дотриманням прав та законних інтересів дітей;
- виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- попередження бездоглядності та безпритульності;
- організація соціального супроводу сімей;
- взаємодія з іншими органами державної влади, установами та організаціями[9].

Одним із важливих напрямів діяльності служби є робота з дітьми, які постраждали від домашнього насильства. У таких випадках здійснюється комплексний соціально-педагогічний супровід, спрямований на забезпечення безпеки дитини, надання їй психологічної допомоги та створення умов для подолання наслідків пережитого насильства.

Соціально-педагогічний супровід дітей, які зазнали насильства в сім'ї, передбачає систему взаємопов'язаних заходів, що спрямовані на подолання складних життєвих обставин. У цьому процесі важливу роль відіграє співпраця різних соціальних інституцій, зокрема освітніх закладів, правоохоронних органів, медичних установ та центрів соціальних служб[12].

Робота з дітьми, які зазнали насильства, зазвичай розпочинається з виявлення відповідних випадків. Інформація про можливі факти жорстокого поводження може надходити від педагогів, медичних працівників, працівників поліції, сусідів або інших осіб. Після отримання повідомлення фахівці служби проводять перевірку отриманої інформації та оцінюють ситуацію в сім'ї.

Важливим етапом є оцінка потреб дитини та її сім'ї. Під час такої оцінки визначаються основні проблеми, які потребують вирішення, а також можливі шляхи їх подолання. За результатами оцінки складається індивідуальний план соціального супроводу[10].

Соціальний супровід передбачає комплекс заходів, спрямованих на покращення умов життя дитини, відновлення нормальних сімейних відносин та запобігання повторним випадкам насильства. У межах соціального супроводу проводиться робота як із самою дитиною, так і з її батьками або іншими членами сім'ї.

До основних форм соціально-педагогічної роботи належать:

- індивідуальні бесіди з дитиною;
- психологічне консультування;
- соціально-педагогічна підтримка;
- робота з батьками щодо підвищення їхньої батьківської компетентності;
- залучення інших спеціалістів (психологів, педагогів, лікарів).

У процесі соціально-педагогічного супроводу важливим є встановлення довірливих взаємин між спеціалістом та дитиною. Діти, які пережили насильство, часто відчувають страх, недовіру до дорослих, тривожність та емоційну напруженість. Тому спеціаліст повинен створити атмосферу безпеки та підтримки, що дозволить дитині поступово відновити довіру до оточуючих[15].

Під час проходження практики було ознайомлено з основними напрямками діяльності служби у справах сім'ї та дітей Яготинської міської ради, організацією роботи з сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також із механізмами міжвідомчої взаємодії у сфері захисту прав дітей.

Практика дала можливість спостерігати за діяльністю спеціалістів служби, брати участь у проведенні профілактичних бесід, а також ознайомитися з документацією, що ведеться під час соціального супроводу сімей[18].

Важливим напрямом роботи служби є взаємодія з іншими установами. Зокрема, служба співпрацює з:

- закладами загальної середньої освіти;
- центрами соціальних служб;
- підрозділами Національної поліції;
- медичними установами;
- громадськими організаціями.

Міжвідомча взаємодія дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем, пов'язаних із насильством щодо дітей. Завдяки співпраці різних фахівців можна своєчасно виявляти випадки жорстокого поводження з дітьми та надавати постраждалим необхідну допомогу.

Діти, які пережили насильство в сім'ї, часто мають цілий комплекс психологічних проблем. Серед найбільш поширених наслідків можна виділити підвищений рівень тривожності, страхи, замкнутість, агресивну поведінку, зниження самооцінки та труднощі у встановленні соціальних контактів[23].

У деяких випадках пережите насильство може негативно впливати на навчальну діяльність дитини, її взаємини з однолітками та загальний психоемоційний стан. Саме тому своєчасне надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги є надзвичайно важливим.

У практиці соціальної роботи з дітьми, які зазнали насильства, застосовуються різні методи та підходи. Серед них важливе місце посідають методи арт-терапії, ігрової терапії, казкотерапії та інші психологічні методики, спрямовані на відновлення емоційного стану дитини.

Важливим напрямом діяльності служби є також профілактична робота. Вона спрямована на попередження випадків насильства в сім'ї, підвищення рівня обізнаності населення щодо проблеми домашнього насильства та формування культури ненасильницьких взаємин[17].

Профілактична діяльність здійснюється у співпраці із закладами освіти. У школах проводяться тематичні бесіди, лекції, виховні години та тренінги, спрямовані на формування у дітей знань про їхні права, розвиток навичок безпечної поведінки та запобігання насильству.

Таким чином, досвід діяльності Служби у справах сім'ї та дітей Яготинської міської ради свідчить про важливість комплексного підходу до вирішення проблеми насильства щодо дітей. Ефективність соціально-педагогічного супроводу значною мірою залежить від своєчасного виявлення випадків насильства, професійної взаємодії різних соціальних служб та надання комплексної допомоги постраждалим дітям і їхнім сім'ям[11].

Отже, соціально-педагогічний супровід дітей, які зазнали сімейного насильства, є важливою складовою системи соціального захисту прав дитини. Така діяльність спрямована на забезпечення безпеки дитини, подолання негативних наслідків насильства та створення сприятливих умов для її подальшого розвитку і соціалізації.

Взагалі якщо заглиблюватися в історію зародження боротьби з домашнім насильством, слід звернути увагу на досвід Сполучених Штатів Америки. Саме там функціонують провідні наукові центри, що займаються розробленням теоретичних підходів, методології та практичних інструментів для дослідження явища домашнього насильства[14].

Саме у процесі професійної діяльності соціальний педагог досить часто стикається з дітьми, які зазнали жорстокого поводження або різних форм насильства. Для ефективного виконання своїх професійних обов'язків фахівець повинен добре орієнтуватися у методах і способах вирішення таких проблем, а також розуміти причини та чинники виникнення насильства в сім'ї.

На основі практичного спостереження і проведеної дослідної роботи, було проаналізовано, що ставлення людей до проблеми насильства є неоднозначним. Частина суспільства сприймає його як неминучу складову життя, тоді як інші засуджують подібні прояви та переконані, що конфлікти можна вирішувати мирними способами. Досить часто люди схильні заперечувати існування насильства щодо дітей. Однак статистичні дані свідчать про значну кількість постраждалих дітей і навіть про погіршення ситуації у цій сфері. Саме тому працівники соціальних установ повинні спрямовувати максимум зусиль на попередження та подолання цього явища.

З точки зору діяльності соціальних педагогів, вони мають усвідомлювати, що з проблемою насильства щодо дитини він може зіткнутися навіть у тих сферах діяльності, які безпосередньо не пов'язані з цією проблематикою. Діти, які пережили насильство в сім'ї, а також дорослі, які в дитинстві стали його жертвами, нерідко стикаються із серйозними психологічними труднощами. Для їх подолання їм необхідна допомога кваліфікованого спеціаліста[13].

Тому особа, яка постраждала від сімейного насильства, може звернутися по допомогу до соціального працівника. Однак ефективно надати підтримку можливо лише за умови достатнього розуміння фахівцем сутності та особливостей феномену насильства над дітьми.

Наслідки ситуацій, які можна розглядати як прояв психологічного насильства, є вкрай серйозними. Наприклад, дитина, яка зростає у сім'ї, де батьки страждають від алкоголізму або наркотичної залежності, часто перебуває під постійним психологічним тиском. Намагаючись самотійно вирішувати сімейні проблеми, вона поступово починає ігнорувати власні потреби та інтереси. У результаті дитина стає надмірно залежною від емоційного стану, бажань і страхів членів своєї сім'ї.

Подібні умови позбавляють дитину відчуття безпеки, підтримки та безумовної любові, що є важливими складовими гармонійного розвитку. Щоб привернути увагу дорослих, дитина може відмовлятися від прояву власних потреб і почуттів, поступово формуючи співзалежну поведінку. Дослідники зазначають, що наслідками такого батьківського ставлення можуть стати порушення особистісних меж, знецінення власних емоцій та втрата здатності відкрито їх виражати, а також труднощі у встановленні емоційної близькості з іншими людьми[18].

Ще однією важливою проблемою є те, що далеко не всі жертви насильства звертаються по допомогу. Особливо це стосується дітей, які часто не здатні самотійно повідомити про пережите без підтримки дорослих. Саме тому фахівці, які працюють із дітьми (зокрема педагоги, медичні працівники, соціальні працівники), повинні бути обізнані з видами насильства, його можливими проявами

та ознаками. Вони також мають володіти знаннями щодо способів надання допомоги дітям, які стали жертвами насильства. Адже пережите у дитячому віці насильство може не лише спричинити психологічні проблеми, але й негативно вплинути на подальший розвиток особистості.

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, потребують своєчасної професійної допомоги. За відсутності належної підтримки це може призвести до формування серйозних психологічних порушень. Важливо зазначити, що робота з дітьми, які пережили насильство в сім'ї, є одним із найскладніших напрямів психології та соціальної роботи. Такі діти часто мають цілий комплекс проблем, а діяльність спеціаліста, який надає допомогу, може бути не лише професійно складною, але й емоційно виснажливою.

Слід підкреслити, що універсальної технології надання психологічної допомоги дітям, які зазнали насильства, не існує. Однак у практиці роботи з такими дітьми виділяють кілька основних принципів:

1. Допомога повинна мати комплексний характер. Дитину не можна розглядати ізольовано від її сім'ї та соціального середовища.
2. Втручання має бути спрямоване на підтримку та розвиток дитини.
3. Робота повинна орієнтуватися на подолання наслідків насильства, які проявляються у психічному та особистісному розвитку.
4. Заходи допомоги мають відповідати віковим особливостям і рівню розвитку дитини.
5. Необхідною є ретельна оцінка психологічного стану дитини, визначення актуальних проблем та регулярне переглядання її потреб[22].

У роботі з дітьми, які стали жертвами насильства, надзвичайно важливе значення має початковий етап терапевтичного процесу, під час якого встановлюються довірливі взаємини між спеціалістом і дитиною. Така довіра є дуже вразливою, тому фахівець повинен діяти обережно та постійно підтримувати й зміцнювати її. Одним із першочергових завдань спеціаліста є забезпечення безпеки дитини, з якою проводиться робота. При цьому вибір конкретної форми або методу

допомоги не є вирішальним — найважливіше, щоб обрані підходи відповідали індивідуальним потребам дитини та умовам, у яких здійснюється допомога.

Основною метою терапевтичної роботи з дітьми, які пережили насильство, є надання підтримки та допомоги у формуванні здатності конструктивно і безпечно виражати власні почуття, пов'язані з пережитим досвідом жорстокого поводження або нехтування[11].

У сучасних умовах необхідність діяльності соціального педагога щодо запобігання насильству в сім'ї, а також надання допомоги після таких випадків, зумовлена зростанням кількості подібних ситуацій у суспільстві. Подібні явища становлять серйозну загрозу не лише для окремої дитини, а й для стабільності та благополуччя суспільства загалом. Діяльність соціальних педагогів у цій сфері є різноманітною, адже сама проблема насильства над дітьми має складний і багатогранний характер, що потребує комплексного підходу.

Під час роботи з дітьми, які пережили насильство в сім'ї, соціальний педагог повинен враховувати різноманітні причини виникнення насильства, а також його можливі наслідки для психологічного та соціального розвитку дитини. Важливим напрямом профілактики є створення систем підтримки для сімей, зокрема організація телефонів довіри для батьків, функціонування кризових центрів та притулків, де жертви насильства можуть отримати необхідні соціальні послуги.

Особливо важливою є можливість отримання адресної або екстреної соціальної допомоги для осіб, які постраждали від домашнього насильства. У цьому контексті ефективним профілактичним заходом є організація телефонів довіри для дітей, які проживають у сім'ях із підвищеним рівнем конфліктності або неблагополуччя. Такий механізм допомагає своєчасно реагувати на складні ситуації та запобігати подальшому поширенню насильства в сім'ї[17].

Соціальний педагог може вирішувати проблеми дітей, які постраждали від насильства, за допомогою комплексу заходів соціально-психологічної реабілітації. Зазвичай така діяльність здійснюється у співпраці зі спеціалізованими установами та різними соціально-правовими інституціями, зокрема

правоохоронними органами, службами зайнятості, медичними та освітніми установами.

Варто зазначити, що соціальні педагоги можуть здійснювати свою діяльність також у центрах соціального обслуговування населення. Крім того, вони безпосередньо беруть участь у наданні допомоги дітям, які зазнали насильства в сім'ї, у центрах соціальної допомоги сім'ї та дітям.

До основних завдань соціальних працівників і соціальних педагогів у роботі з дітьми, які постраждали від сімейного насильства, належать:

- надання психологічної, соціальної та юридичної допомоги;
- сприяння реабілітації членів сім'ї;
- допомога у розв'язанні конфліктних і проблемних ситуацій;
- організація заходів підтримки та захисту прав дитини[31].

Для ефективного вирішення зазначених завдань необхідна тісна взаємодія різних фахівців: соціальних працівників, педагогів, психологів, лікарів-педіатрів та інших спеціалістів, діяльність яких пов'язана із захистом прав та інтересів дітей. Завдяки спільній роботі таких фахівців часто вдається вирішувати складні життєві ситуації в сім'ях та забезпечувати дітям необхідну соціально-психологічну підтримку.

Підсумовуючи, слід зазначити, що насильство над дітьми є серйозною соціальною проблемою, яка потребує особливої уваги з боку психологів, соціальних педагогів та інших спеціалістів. Дитина, яка пережила насильство, потребує своєчасної професійної допомоги. Подібний досвід може мати довготривалі наслідки для її подальшого розвитку, впливаючи не лише на емоційну сферу, але й на інтелектуальний розвиток та поведінку[15].

Діти, які стали жертвами жорстокого поводження, часто відчують невпевненість у собі, схильність до замкненості, надмірного фантазування або, навпаки, можуть проявляти агресивну чи асоціальну поведінку. У деяких випадках формується почуття меншовартості та труднощі у встановленні соціальних контактів.

Саме тому своєчасне надання професійної допомоги є надзвичайно важливим. За відсутності такої підтримки у дитини можуть сформуватися серйозні психологічні проблеми.

Варто також підкреслити, що універсального методу психологічної допомоги дітям, які пережили насильство, не існує. У практиці психологічної роботи застосовуються різні підходи, зокрема клієнт-центрована терапія, ігрова терапія, пісочна терапія, метод серійного малювання, а також використання казок і терапевтичних історій. Кожен із цих методів має свої переваги і може ефективно використовуватися спеціалістом залежно від індивідуальних особливостей дитини та конкретної ситуації.

Проблему насильства в сімейному середовищі науковці найчастіше розглядають у контексті порушення прав людини. Зокрема, під насильством розуміють фізичний або психологічний вплив однієї особи на іншу, що порушує конституційне право людини на особисту недоторканність у фізичному та духовному вимірах [4, с. 112].

У міжнародних та національних нормативно-правових документах останніми роками поняття «сімейне насильство» дедалі частіше замінюється терміном «домашнє насильство», який має ширше значення. Відповідно до Конвенції Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульської конвенції), домашнє насильство охоплює всі форми фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що відбуваються в сімейному або побутовому середовищі, а також між колишнім чи нинішнім подружжям або партнерами незалежно від того, чи проживають вони разом із постраждалою особою [5].

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018 р.) зазначається, що домашнім насильством вважаються будь-які дії або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, які відбуваються в сім'ї, у межах місця проживання або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям або особами, що спільно проживають або проживали однією сім'єю, навіть якщо вони не перебувають у родинних відносинах

чи шлюбi. До домашнього насильства також належать погрози вчинення таких дій (Розділ I, ст. 1, п. 3) [6].

Таким чином, діяльність Служби у справах дітей Яготинської міської ради спрямована на забезпечення захисту прав дітей та надання комплексної допомоги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціально-педагогічний супровід дітей, які зазнали насильства, передбачає реалізацію системи заходів, спрямованих на подолання наслідків насильства, відновлення психоемоційного стану дитини та запобігання повторним випадкам жорстокого поводження.

Проходження практики на базі служби у справах сім'ї та дітей Яготинської міської ради дало можливість ознайомитися з особливостями професійної діяльності фахівців, механізмами міжвідомчої взаємодії та практичними аспектами соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства.

2.2. Діагностика дітей, що зазнали сімейного насильства

Діти є однією з найбільш уразливих і залежних від дорослих соціальних груп у суспільстві. Саме через дорослих вони нерідко опиняються в небезпечних життєвих обставинах, зокрема у зонах природних катастроф, збройних конфліктів або інших кризових ситуацій. У таких умовах діти можуть ставати заручниками різних форм насильства — фізичного, сексуального або психологічного.

У сучасній Україні, як і в багатьох інших країнах світу, гостро постають проблеми, пов'язані з порушенням прав дітей. До них належать торгівля дітьми, залучення до жебрацтва, експлуатація, втягнення у проституцію, а також нехтування основними потребами та інтересами дитини. У складних соціальних умовах діти іноді стають жертвами воєнних дій, збройних конфліктів, змушені перебувати у таборах для біженців або опиняються у небезпечних побутових ситуаціях[14].

Суттєві зміни соціально-економічних умов життя суспільства впливають і на функціонування сучасної сім'ї. Різні погляди на роль родини у вихованні

дитини, а також трансформація сімейних відносин у нових соціальних реаліях призводять до змін у системі сімейних цінностей і, подекуди, до зниження виховного потенціалу сім'ї. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання підвищення ролі сімейного виховання та формування відповідального батьківства.

Сучасні умови потребують активізації ролі батьків у процесі виховання дітей, а також пошуку нових форм і методів взаємодії з родинами з метою розвитку виховного потенціалу сім'ї та запобігання проявам сімейного насильства.

Важливим міжнародним документом, який гарантує захист прав дитини, є Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною. У цьому документі наголошується на необхідності захисту дітей від будь-яких форм фізичного чи психологічного насильства, образ, зловживань, недбалого або жорстокого поводження, а також експлуатації, включно із сексуальним насильством з боку батьків, опікунів або інших осіб, відповідальних за догляд за дитиною[21].

Дослідники підкреслюють, що застосування насильства щодо дітей у сімейному середовищі має особливу специфіку. Традиційно сім'я розглядається як природне середовище для життя та розвитку дитини, яке повинно забезпечувати їй підтримку, захист і безпеку. У випадках, коли дитина стикається з насильством у школі, на вулиці чи в іншому соціальному середовищі, вона зазвичай звертається за допомогою саме до батьків.

Проте у ситуаціях, коли джерелом насильства стає сама сім'я, відбувається деформація уявлень дитини про сімейні ролі та взаємини. У нормальних умовах батьки виступають для дитини захисниками та опорою, тоді як дитина потребує турботи й підтримки. Коли ж батьки виявляють жорстоке ставлення до дитини, це негативно впливає на її особистісний розвиток, формування світогляду та сприйняття соціальних відносин.

Варто також враховувати, що сім'я функціонує у відносно закритому соціальному просторі, який захищений правом людини на недоторканність приватного життя, закріпленим у Конституції України[23]. Саме тому випадки насильства щодо дитини з боку батьків або інших членів родини нерідко

залишаються прихованими від суспільства протягом тривалого часу та можуть мати систематичний, тривалий характер.

Відповідно до законодавства України, втручання держави у приватне життя сім'ї можливе лише за наявності підтверджених фактів правопорушення або загрози життю та здоров'ю дитини. Через це виявлення випадків домашнього насильства на ранніх етапах часто ускладнюється. У багатьох випадках ефективні механізми своєчасного реагування на початкові прояви насильства ще потребують подальшого вдосконалення, хоча саме раннє втручання є одним із найважливіших чинників запобігання більш тяжким формам правопорушень.

Статистичні дані щодо насильства над дітьми не завжди повною мірою відображають реальний масштаб цієї проблеми, оскільки значна частина випадків залишається прихованою. Найчастіше про існування подібних явищ стає відомо лише після фіксації вже скоєних правопорушень або злочинів[16].

Результати досліджень свідчать про те, що насильство в тій чи іншій формі може спостерігатися у значній кількості сімей. Причини побутових конфліктів та агресивної поведінки різноманітні: це можуть бути сімейні сварки, тривалі конфлікти між членами родини, негативний психологічний клімат у сім'ї або інші соціальні та особистісні чинники.

Кримінологічні дослідження також підтверджують, що значна частина осіб, які вчиняють насильницькі злочини, у дитинстві самі зазнавали жорстокого поводження з боку батьків або інших членів сім'ї. Таким чином, насильство в родині може сприяти формуванню агресивних моделей поведінки, які згодом відтворюються у дорослому житті.

Сімейне насильство нерідко стає основою для формування інших проявів агресії у суспільстві. Жорстоке поводження з дитиною є складним і багатовимірним явищем, яке може включати одночасно кілька форм негативного впливу. Наприклад, у випадках систематичного фізичного покарання дитина зазвичай одночасно зазнає і психологічного, і емоційного тиску. Крім того, вона може стикатися з матеріальними обмеженнями, нехтуванням її потребами або навіть із заборонаю повідомляти про своє становище іншим людям[6].

Отже, різні форми насильства щодо дітей часто поєднуються між собою і мають комплексний, інтегрований характер, що значно ускладнює процес їх виявлення та подолання.

Варто підкреслити, що будь-яка форма насильства щодо дітей у сім'ї має серйозні наслідки для їхнього психічного та особистісного розвитку. Подібні дії призводять до глибоких психологічних травм і можуть спричиняти деформацію особистості, яка впливає на подальше життя дитини. Саме тому особливо важливим є своєчасне реагування на випадки внутрішньосімейного насильства, адже тривале перебування дитини у таких умовах може спричинити незворотні зміни у стані її здоров'я та розвитку[10].

У практиці соціальної роботи з випадками насильства над дітьми застосовуються різні форми підтримки та допомоги. До найбільш поширених належать кризові центри для жінок, телефони довіри та гарячі лінії (у тому числі для підлітків), установи соціального обслуговування сім'ї та дітей, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, а також інститут прийомних сімей.

Під час роботи з родиною, у якій дитина зазнає жорстокого поводження, важливо виділяти основні етапи реабілітаційної діяльності. До них належать діагностика ситуації, планування допомоги та реалізація корекційних заходів. Для того щоб корекційне втручання було результативним, воно повинно здійснюватися відповідно до чітко розробленого плану.

Його створення потребує ґрунтовної діагностики, яка має вирішальне значення для подальшої роботи. Помилки, допущені на цьому етапі, можуть призвести до формування неефективної стратегії допомоги, що, у свою чергу, призведе до нераціонального використання часу та ресурсів[19].

У процесі діагностики дітей, які зазнали сімейного насильства, важливе місце посідає застосування психодіагностичних методик, що дозволяють виявити емоційний стан дитини, рівень тривожності, агресивності, особливості її взаємин із членами сім'ї та соціальним оточенням. Використання таких методик дає можливість отримати більш об'єктивну інформацію про психологічні переживання дитини та визначити напрями подальшої корекційно-реабілітаційної роботи.

Однією з найбільш поширених методик є проєктивна методика «Малюнок сім'ї». Вона застосовується для дослідження емоційного ставлення дитини до членів родини, а також для виявлення прихованих конфліктів у сімейних взаєминах. Під час виконання завдання дитині пропонується намалювати свою сім'ю.

Аналіз малюнка здійснюється за такими критеріями, як розташування членів сім'ї на аркуші, їхній розмір, відстань між ними, наявність або відсутність певних осіб, а також загальний емоційний характер зображення.

У дітей, які зазнали насильства, у малюнках часто спостерігається дистанціювання від одного з батьків, зображення себе у зменшеному розмірі або відсутність власного образу на малюнку.

Ще однією ефективною методикою є тест тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, який дозволяє визначити рівень особистісної та ситуативної тривожності. Діти, які пережили насильство в сім'ї, часто демонструють підвищений рівень тривожності, що проявляється у постійному відчутті небезпеки, невпевненості у собі, страху перед дорослими або соціальним оточенням[21].

Для дослідження рівня агресивності та ворожості застосовується опитувальник агресивності Басса–Даркі. За допомогою цієї методики можна визначити такі прояви агресії, як фізична агресія, вербальна агресія, роздратування, підозрілість, почуття провини та негативізм. Результати тестування допомагають виявити, чи сформувалися у дитини агресивні моделі поведінки внаслідок пережитого насильства[23].

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку часто використовується проєктивна методика «Неіснуюча тварина», яка дозволяє дослідити особливості емоційного стану дитини, рівень її тривожності та внутрішні переживання. Під час виконання завдання дитині пропонується намалювати вигадану тварину та описати її. Аналіз малюнка і пояснень дитини допомагає виявити приховані страхи, переживання та особливості її ставлення до навколишнього світу[28].

Також для виявлення емоційних проблем можуть використовуватися опитувальники дитячих страхів, що дозволяють визначити основні джерела тривоги

у житті дитини. У дітей, які зазнали насильства, часто спостерігаються страхи, пов'язані з батьками, покаранням, темрявою, самотністю або соціальними контактами.

Застосування психодіагностичних методик дозволяє фахівцям отримати цілісне уявлення про психологічний стан дитини, визначити рівень її соціально-психологічної адаптації та виявити можливі наслідки пережитого насильства. Отримані результати використовуються для розроблення індивідуальної програми психологічної та соціально-педагогічної допомоги, спрямованої на відновлення емоційної рівноваги дитини та її успішну соціалізацію.

Проблема насильства у сім'ї та нехтування потребами дітей має комплексний характер і потребує участі спеціалістів різних галузей. Саме тому у корекційно-реабілітаційній роботі з дітьми важливу роль відіграє мультидисциплінарний підхід. Незалежно від типу соціальної установи або технології роботи, такий підхід передбачає співпрацю фахівців різних професій у межах єдиної команди[29].

Мультидисциплінарні команди можуть функціонувати як на базі медичних установ, так і в закладах соціального обслуговування сім'ї та дітей. До їх складу, як правило, входять лікар, медична сестра, психолог або психіатр, юрист, соціальний працівник чи соціальний педагог, а також координатор або менеджер проєкту.

Функції членів такої команди розподіляються відповідно до їхньої професійної компетентності. Лікар оцінює стан здоров'я постраждалої дитини, визначає потребу у медичному лікуванні та контролює процес одужання. Медична сестра відповідає за організацію та якість медичного догляду[19].

Психолог проводить психологічну діагностику, визначає основні проблеми дитини та розробляє стратегії психологічної допомоги. Його робота може включати індивідуальні або групові консультації, а також просвітницьку діяльність серед інших членів команди.

Юрист надає правову консультацію щодо ситуації, допомагає у зборі необхідних документів та доказів, а також сприяє вирішенню питань, пов'язаних із правовою відповідальністю кривдника.

Соціальний працівник або соціальний педагог займається організацією соціальної підтримки дитини та її сім'ї, допомагає формувати навички конструктивної взаємодії між членами родини, проводить консультування та координує співпрацю між різними службами — соціальними, медичними та правовими[27].

Координатор команди відповідає за узгодження діяльності всіх учасників процесу допомоги. До його обов'язків належить організація спільного обговорення ситуації в сім'ї, аналіз отриманої інформації, оцінка наявних ресурсів та визначення загальної стратегії подальшої роботи, а також розподіл функцій між фахівцями.

Таким чином, ефективна допомога дітям, які постраждали від насильства, можлива лише за умов комплексного підходу та тісної взаємодії спеціалістів різних сфер діяльності.

Основною метою обстеження дитини є встановлення факту жорстокого поводження, а також отримання інформації, необхідної для організації індивідуальної корекційної та терапевтичної роботи, спрямованої на подолання наслідків пережитого насильства[30].

Для досягнення цієї мети соціальний працівник або соціальний педагог аналізує поведінку дитини, звертаючи увагу на особливості, які можуть свідчити про можливе жорстоке поводження. Після первинного аналізу поведінкових проявів фахівець проводить діагностичну роботу та здійснює поглиблену оцінку сім'ї як цілісної соціальної системи, складовою якої є дитина.

Під час такого дослідження вивчаються взаємини між членами сім'ї, історія родини, а також особливості сімейного середовища, у якому виховувалися батьки. Головною метою цього етапу є визначення можливості подальшого перебування дитини у власній сім'ї. Отримані дані використовуються як для забезпечення захисту дитини, так і для організації допомоги сім'ї, спрямованої на покращення її функціонування та усунення причин насильства[31].

Суттєва відмінність між діагностикою стану дитини та діагностикою сім'ї полягає у спрямованості цих процесів. Для подолання наслідків насильства основна увага приділяється безпосередньо дитині. Натомість для усунення причин жорстокого поводження аналізується соціальне оточення дитини, насамперед сімейне середовище, оскільки саме батьки або особи, які їх замінюють, а також інші члени родини можуть створювати умови, що становлять загрозу для розвитку чи безпеки дитини.

Діагностика сім'ї дозволяє не лише визначити наявні проблеми, але й виявити позитивні сторони сімейного життя та ресурси, які можуть бути використані для подолання кризових ситуацій і відновлення сприятливого сімейного середовища.

Поглиблена оцінка сім'ї здійснюється поетапно.

Перший етап передбачає встановлення підстав для підозри щодо жорстокого поводження з дитиною. На цьому етапі соціальний працівник або соціальний педагог аналізує всі доступні джерела інформації. До них можуть належати розповідь самої дитини, пояснення батьків або інших членів сім'ї, які не причетні до насильства, свідчення осіб, обізнаних із ситуацією в родині, а також об'єктивні джерела інформації: медична документація, результати експертиз, пояснення, надані під час звернення до правоохоронних органів, педагогічні характеристики та результати психологічного обстеження дитини[33].

З метою виявлення проявів агресії або насильницької поведінки з боку батьків щодо дітей шкільного віку можуть використовуватися спеціальні опитувальники або анкети.

Другий етап передбачає оцінку стану дитини. Він розпочинається зі складання короткої біографічної довідки, у якій зазначаються основні відомості: умови народження, склад сім'ї, місце проживання, наявність періодів виховання у родичів або спеціалізованих закладах, стан здоров'я, наявність хронічних захворювань або перебування на обліку у медичних установах, а також інформація про відвідування дошкільних і освітніх закладів.

У випадках, коли дитина має інвалідність, необхідно враховувати, що вона може бути як наслідком насильства, так і одним із факторів ризику його виникнення. Аналіз історії розвитку дитини є важливим, оскільки на момент виявлення фактів насильства у неї можуть спостерігатися серйозні відхилення у розвитку, поведінці або емоційному стані, причини яких не завжди одразу зрозумілі.

Такі особливості можуть ускладнювати взаємодію з дитиною як для біологічних чи прийомних батьків, так і для працівників освітніх або соціальних установ. У разі якщо дитина залишається у власній сім'ї, її батьки потребують цілеспрямованої допомоги з боку фахівців[39].

Третій етап полягає у вивченні різних джерел інформації про дитину. До них належать бесіди з батьками або особами, які їх замінюють, розмова з самою дитиною, консультації зі спеціалістами, які взаємодіяли з нею, а також аналіз документів — медичних карт, характеристик із навчальних закладів та результатів попередніх обстежень. Додаткову інформацію можуть надавати родичі, сусіди або знайомі сім'ї.

Важливо також отримати відомості про особливості сімейних взаємин: характер спілкування між батьками, їхні стосунки з родичами, специфіку дитячо-батьківських відносин, розпорядок життя дитини, її інтереси та захоплення. Доцільно зібрати інформацію з освітнього закладу щодо рівня успішності дитини, її особистісних характеристик, взаємин з однолітками, а також можливих змін у поведінці, які могли проявлятися останнім часом.

Під час діагностичного процесу важливо якомога раніше встановити, якій саме формі насильства могла піддаватися дитина, а також з'ясувати, чи є цей випадок поодиноким епізодом, чи подібні ситуації повторювалися раніше[10].

Особливу роль у виявленні ознак насильства відіграє психологічне обстеження, яке має проводитися кваліфікованим психологом, що має відповідну професійну підготовку. За результатами такого обстеження складається карта первинної оцінки стану дитини, яка постраждала від сімейного насильства.

Четвертий етап передбачає діагностику батьків та інших членів родини. Він включає оцінювання їхнього поточного стану, а також аналіз життєвого досвіду,

зокрема особливостей сімейного середовища, у якому вони зростали. Під час такого дослідження фахівець аналізує низку важливих характеристик.

До основних аспектів, що підлягають оцінці під час діагностики батьків або осіб, які їх замінюють, належать: особистісні та характерологічні особливості, рівень сформованості батьківських навичок, рівень соціальної адаптації, наявність або відсутність проблем із законом, стан психічного та фізичного здоров'я, емоційна стабільність, а також особливості виховання у батьківській сім'ї. Окрему увагу приділяють аналізу можливих проявів емоційної депривації у ранньому дитинстві та умовам, у яких формувалася особистість дорослих членів родини[11].

П'ятий етап полягає в оцінюванні сім'ї як єдиної соціальної системи. У цьому випадку предметом аналізу стають склад сім'ї, характер міжособистісних відносин, взаємодія родини із соціальним середовищем, історія сімейних взаємин, зв'язки між поколіннями, а також функціональний стан сім'ї та її здатність до змін і подолання кризових ситуацій.

Дослідження сімейних ролей і соціальних зв'язків є важливим джерелом інформації про взаємодію між членами родини. Тому необхідно вивчати не лише взаємини між подружжям, але й характер стосунків між батьками та дітьми. Спостереження за поведінкою членів сім'ї дає можливість зрозуміти, які ролі вони виконують у сімейній системі, а також визначити особливості розподілу відповідальності між ними[19].

Особливу увагу слід звернути на те, чи підтримують подружжя одне одного у складних життєвих ситуаціях, чи, навпаки, перекладають відповідальність один на одного. Важливо також з'ясувати ставлення інших родичів до фактів або підозр щодо жорстокого поводження з дитиною. Урахування цих обставин допомагає фахівцеві визначити, чи може він розраховувати на підтримку родини у процесі захисту дитини від насильства.

Під час оцінювання сімейного середовища необхідно звернути увагу й на житлово-побутові умови. Зокрема, важливо визначити, чи відповідає житло основним потребам дитини, чи є воно безпечним і придатним для її розвитку.

Важливо також оцінити, чи має дитина належні умови для відпочинку, навчання та ігор, чи забезпечена необхідними речами, іграшками та власним простором.

Аналіз матеріального становища родини також має важливе значення. Необхідно з'ясувати, чи мають фінансові труднощі тимчасовий характер, чи є вони тривалими. Крім того, слід визначити, чи пов'язані вони з низьким рівнем доходів, залежностями, такими як зловживання алкоголем, або з неефективним використанням сімейного бюджету.

Комплексний та багатовимірний характер роботи з сім'єю, у якій дитина зазнала жорстокого поводження, підтверджує необхідність більш уважного ставлення сучасної педагогічної теорії та практики до сім'ї як важливого середовища розвитку дитини[21].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук нових ефективних підходів і технологій, спрямованих на підвищення виховного потенціалу сім'ї, запобігання різним формам домашнього насильства та подолання проявів девіантної поведінки серед дітей і підлітків.

Захист дітей від насильства та роль психологічної служби у системі освіти

Захист дітей від жорстокості, насильства та попередження злочинів проти них є надзвичайно важливим і соціально значущим завданням. Його вирішення носить міждисциплінарний характер, оскільки вимагає комплексного залучення педагогів, психологів, соціальних працівників і правоохоронних органів. Незважаючи на масштабність і складність проблеми, професійний і організаційний ресурс психологічної служби дозволяє здійснювати системний вплив на всіх учасників освітнього процесу.

Чинники, що можуть викликати агресивну поведінку у дітей та педагогічних працівників, диктують необхідність застосування комплексу психодіагностичних методик для виявлення та попередження випадків домашнього насильства. Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України (наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 р., № 885/32337), основними функціями психологічної служби є:

- Діагностично-прогностична діяльність, що передбачає вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку та соціально-психологічної адаптації.
- Просвітницько-профілактична робота, що включає поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, здійснення заходів щодо усунення негативних чинників, що впливають на життєзабезпечення та соціальний розвиток дитини.
- Діагностика у психологічній службі визначається як виявлення причин труднощів у навчанні, інтелектуальному розвитку та соціально-психологічній адаптації, а також визначення індивідуальних особливостей динаміки розвитку особистості й її потенційних можливостей у навчанні та професійному самовизначенні[18].

Психодіагностичний блок спрямований на швидке визначення суті проблеми та впливу пережитого насильства на емоційний стан дитини, її особистість і потреби. Результати психодіагностики дозволяють:

- Скласти соціально-психологічний портрет дитини, описати її особливості розвитку та взаємодії з сім'єю, педагогами та оточенням;
- Визначити цілі та завдання підтримки, обрати стратегії допомоги дітям, які мають труднощі у навчанні, спілкуванні або психоемоційному стані;
- Підібрати форми психологічного супроводу, що відповідають індивідуальним особливостям дитини.

Організація психодіагностики ґрунтується на принципах відповідності обраного підходу та методик цілям роботи, ефективності, прогностичності, розвитку потенціалу дитини, а також економічності ресурсів. Методики повинні бути короткими, багатофункціональними, простими в обробці та однозначними в оцінюванні результатів. Практичний психолог має залишатися неупередженим, забезпечувати конфіденційність отриманих даних і подавати результати доступною мовою педагогам та батькам.

Індикатори впливу домашнього насильства на дитину включають:

- Страхи – проявляються від замкненості і пасивності до агресивної поведінки;
- Непередбачувана поведінка родини – вразливість і відсутність контролю призводять до упертості, мовчазливості або агресії;
- Нездатність вербально виразити почуття – наслідування моделей вирішення конфліктів через насильство;
- Залучення до конфлікту батьків – діти намагаються зупинити конфлікти, втрачають індивідуальність;
- Роль захисника матері – дитина стає посередником у сімейних конфліктах;
- Розчарування та відчуття непотрібності – постійний стрес, занедбаність, ризик суїциду;
- Ізоляція – відчуття відмінності від інших сімей, небажання відкрито говорити про насильство;
- Суперечливі почуття щодо батьків – одночасна любов та страх, спроби виправдати їхні дії[8].

Діагностичні методики повинні застосовуватися виключно працівниками психологічної служби. Вони затверджені Вченою радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України (протокол № 9 від 13.09.2018 р.) і забезпечують системне планування та проведення психодіагностичної роботи для виявлення та протидії домашньому насильству щодо дітей[6].

2.3. Профілактика сімейного насильства щодо дітей у взаємодії служби у справах дітей та закладів загальної середньої освіти

Одним із напрямів практичної діяльності служби у справах дітей є взаємодія із закладами загальної середньої освіти для раннього виявлення дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та сімей із ризиком насильства. Школа

виступає важливим партнером у профілактичній роботі, оскільки педагогічний колектив та психологопедагогічні служби мають щоденний контакт з дітьми і можуть виявляти ознаки насильства на ранніх стадіях.

У досліджуваній школі (2025 рік) була створена служба психологопедагогічної допомоги, до складу якої входять: соціальний педагог, практичний психолог та логопед.

Соціальний педагог школи виконує такі функції:

- надання консультацій з питань попередження насильства в сім'ї;
- організація направлення жертв насильства та членів сім'ї, які перебувають у групі ризику, до спеціалізованих установ для постраждалих від сімейного насильства;
- проведення діагностики учнів для виявлення осіб, які зазнали насильства в сім'ї.

Таблиця 2.3

Для експериментального дослідження було опитано 50 учнів школи ліцею №2
Яготинської міської ради

Показник	Відсоток дітей
Відсутність депресії, гарний настрій	40%
Легке ситуативне зниження настрою	25%
Маскована депресія	20%
Високий рівень депресії	10%
Показники у «зоні ризику» (>30 балів)	5%

Висновки: у половини опитаних дітей занижена самооцінка, що свідчить про наявність особистісних і міжособистісних конфліктів. У дітей з високим рівнем депресії переважає негативний настрій, негативна самооцінка, підвищена тривожність та очікування неприємностей.

2. Дослідження емоційного стану методом «Неіснуюча тварина»

Проективна методика дозволила оцінити ступінь прояву негативних емоційних станів у дітей за 12 показниками.

Результати:

- середній рівень тривожності – 55%;
- високий рівень тривожності – 35%;
- низький рівень тривожності – 10%.

3. Дослідження самооцінки методом «Драбинка»

У 50% дітей виявлено сильно занижену самооцінку, що свідчить про внутрішні та міжособистісні конфлікти.

Багато дітей не могли пояснити свій вибір позиції на «драбинці», що може свідчити про емоційний інфантилізм[14].

Висновки щодо психодіагностики

Отримані результати підтверджують необхідність реалізації програми соціально-педагогічної роботи з профілактики сімейного насильства в закладах середньої освіти. Профілактика сімейного насильства є важливим напрямом соціального захисту та підтримки дітей.

Програма профілактики психологічного насильства в сім'ї

Розроблена програма ґрунтується на когнітивно-поведінковому підході, який передбачає заміну небажаних моделей поведінки на більш прийнятні, формування правильних установок та мотивації.

Цільова група:

- батьки та діти з високим рівнем виявлених проблем у діагностиці дитячо-батьківських відносин.

Завдання програми:

- Зниження рівня тривожності та депресивних проявів у дітей;
- Підвищення самооцінки та емоційної стабільності дітей;
- Формування доброзичливих дитячо-батьківських стосунків;
- Поліпшення сімейного мікроклімату та профілактика насильства.

Результати впровадження програми:

- рівень тривожності дітей знизився;
- 70% дітей мають адекватну самооцінку;
- покращилися відносини батьків з дітьми;
- спостерігається зменшення напруженості у сімейних взаєминах[22].

Рекомендації щодо профілактики сімейного насильства

- Забезпечити взаємодію між закладами освіти та соціальними службами, включаючи дитячі садки та школи;
- Розпочинати роботу з сім'єю якнайшвидше після виявлення насильства, що підвищує ймовірність позитивного результату;
- Проводити тестування дітей та батьків для виявлення сімей з прихованими ознаками неблагополуччя;
- Залучати до розробки тестів фахівців різних сфер: психологів, соціальних педагогів, юристів, соціологів, педагогів.

Отже раннє виявлення ознак насильства, своєчасне психодіагностичне обстеження та реалізація профілактичних програм у школах дозволяють стабілізувати інститут сім'ї та забезпечити психоемоційне благополуччя дітей.

Соціальна робота, спрямована на запобігання домашньому насильству, є важливою складовою державної системи соціальної профілактики. Соціально-профілактична діяльність може здійснюватися на різних рівнях: на рівні суспільства або регіону (макрорівень), на рівні окремих соціальних груп, установ чи організацій (мікрорівень), а також на індивідуальному рівні, що передбачає роботу безпосередньо з конкретною особою.

У системі соціальної профілактики прийнято виділяти три основні рівні: первинний, вторинний та третинний. Основними методами профілактичної діяльності є медико-соціальні, організаційно-адміністративні, педагогічні, політичні та правові. Водночас заходи профілактики домашнього насильства мають певну специфіку залежно від цільових груп. Такими групами можуть бути люди різного віку, проте особливої уваги потребують діти, підлітки, жінки та особи похилого віку.

До ключових технологій соціальної роботи з особами, які постраждали від домашнього насильства, належать соціальна діагностика, соціальна терапія, соціальна реабілітація, соціальна корекція та соціальна профілактика.

Одним із найактуальніших напрямів соціально-педагогічної діяльності є профілактика насильства щодо дітей. Така діяльність передбачає виявлення та подолання факторів ризику виникнення насильства у сімейному середовищі, надання допомоги дітям, які постраждали від насильницьких дій, а також роботу з особами-агресорами з метою недопущення повторних випадків насильства.

Первинний рівень профілактики спрямований на формування у суспільстві культури ненасильницької поведінки, толерантності та поваги до прав людини. Важливим завданням є також формування негативного ставлення до насильницьких методів виховання дітей і популяризація гуманістичних моделей взаємин у родині.

Вторинна профілактика передбачає своєчасне виявлення ситуацій підвищеного ризику виникнення насильства щодо дітей, а також усунення факторів, які можуть сприяти його прояву.

Третинний рівень профілактики включає заходи втручання у випадках, коли насильство вже відбулося. У такій ситуації проводиться робота, спрямована на запобігання повторним випадкам насильства, реабілітацію постраждалої дитини та корекцію поведінки агресора [4].

Важливу роль у системі профілактики домашнього насильства відіграє заклад загальної середньої освіти. Школа виступає важливим осередком соціально-

педагогічної діяльності та соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

В Україні соціальна робота щодо запобігання насильству в сім'ї в освітніх закладах здійснюється відповідно до низки нормативно-правових актів[7]. Серед них – Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги» та інші.

Оскільки школа об'єднує значну частину суспільства — учнів, педагогічних працівників, батьків і громадськість — вона виконує важливу функцію у сфері превенції домашнього насильства. Одним із головних завдань освітнього середовища є запобігання будь-яким проявам агресії щодо дітей та пошук ефективних шляхів їх подолання.

Школа є важливою соціальною ланкою, яка поєднує дітей і їхні родини. Тому адміністрація навчального закладу, педагоги, психологи, соціальні педагоги, а також представники державних і громадських організацій повинні підтримувати постійний контакт із учнями та своєчасно виявляти можливі випадки насильства в сім'ях. Спільні зусилля фахівців сприяють не лише подоланню жорстокого поводження з дітьми, а й підвищенню обізнаності школярів щодо проблеми домашнього насильства та способів його запобігання.

Важливим напрямом діяльності є також профілактика агресивної поведінки серед дітей і підлітків, оскільки іноді вони самі можуть виступати джерелом насильства щодо інших членів родини[11].

Соціальна робота на базі школи щодо запобігання насильству в сім'ї передбачає реалізацію комплексу заходів, серед яких: соціально-педагогічна та превентивна просвіта дітей і батьків; соціально-виховна діяльність; раннє виявлення сімей «групи ризику»; корекційна робота та надання допомоги дітям, які зазнали насильства; а також моніторинг рівня обізнаності учнів і батьків щодо безпечної поведінки у сімейному середовищі [8].

Профілактична діяльність у закладах освіти також здійснюється на первинному, вторинному та третинному рівнях. На первинному рівні педагогічні працівники організовують просвітницьку діяльність серед учнів та батьків, проводять інформаційні заходи для формування відповідального ставлення до проблеми насильства та готовності реагувати на його прояви.

Серед основних форм роботи з учнями та батьками можна виділити батьківські збори, консультації, педагогічні консилиуми, лекції, семінари, тренінги та застосування практики шкільної медіації. У межах системної соціально-педагогічної діяльності реалізуються різні напрями виховної роботи: правове, сімейне, гендерне та моральне виховання.

Вторинний рівень профілактики передбачає виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми та визначення осіб, які потребують соціальної допомоги.

Одним із важливих напрямів профілактичної діяльності є своєчасне виявлення ризиків для життя і здоров'я дитини. До суб'єктів цієї діяльності належать адміністрація школи, соціальний педагог, практичний психолог, класні керівники, керівники гуртків, вихователі та медичні працівники закладу освіти[21].

Особливу увагу педагогічні працівники повинні приділяти ознакам, що можуть свідчити про можливе насильство щодо дитини. Такі ознаки можуть проявлятися у вигляді фізичних ушкоджень, психологічних змін у поведінці, ознак економічного чи сексуального насильства.

У разі виявлення подібних фактів у школі застосовується визначений алгоритм соціальної роботи. Зазвичай педагог або медичний працівник повідомляє керівника закладу або координатора з протидії насильству над дітьми. Таким координатором може бути соціальний педагог або практичний психолог, який здійснює загальну координацію роботи із захисту дитини та організацію профілактичної діяльності в закладі освіти [10].

Ще одним важливим напрямом профілактичної діяльності є соціальна робота з дітьми, які проявляють агресивну поведінку. Поодинокі прояви агресії у

підлітків можуть бути пов'язані з віковими кризами, однак систематичні прояви девіантної поведінки потребують спеціальної соціально-педагогічної роботи.

У таких випадках діяльність педагогів повинна бути спрямована на корекцію взаємин із ровесниками та дорослими, подолання егоцентризму, розвиток інтересу до конструктивних видів діяльності, формування волевих якостей, уміння контролювати власні емоції та поведінку у конфліктних ситуаціях. Ефективним є також залучення дітей «групи ризику» до творчої або технічної діяльності, що сприяє розвитку терпіння, уважності та самоконтролю[12].

Важливою складовою профілактичної діяльності є етап моніторингу, під час якого педагогічний колектив оцінює рівень засвоєння учнями та батьками знань щодо запобігання насильству в сім'ї. Для цього використовуються різні методи: опитування, анкетування, тестування, вікторини, інтелектуальні конкурси, сімейні тематичні заходи тощо.

Завдяки таким заходам можна визначити рівень обізнаності учнів і батьків щодо безпечної поведінки у сімейному середовищі, виявити недостатню педагогічну компетентність окремих батьків, а також визначити прогалини у знаннях дітей щодо захисту від насильства.

Моніторинговий етап є важливою складовою системи соціальної профілактики домашнього насильства, оскільки результати таких досліджень дають змогу коригувати подальшу соціально-педагогічну роботу у школі.

Таким чином, організація діяльності щодо запобігання домашньому насильству в закладах освіти передбачає комплексний підхід, що базується на трирівневій системі соціальної профілактики та враховує специфіку школи як важливого соціально-виховного середовища. Реалізація всіх етапів профілактичної роботи сприяє ефективному попередженню насильства та формуванню безпечного освітнього середовища для дітей[17].

Підсумовуючи, можна зазначити, що жорстоке поводження з дітьми та ігнорування їхніх інтересів можуть проявлятися у різних формах і видах. Незалежно від форми прояву, наслідки таких дій завжди є вкрай негативними: вони завдають значної шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, негативно впливають на

її розвиток і соціалізацію, а в окремих випадках можуть становити серйозну загрозу для життя або навіть призводити до смерті.

Ймовірність того, що один із членів родини може застосувати насильство щодо іншого, залежить від багатьох соціальних, психологічних та економічних чинників. Сімейне насильство виникає з різних причин і може проявлятися у різноманітних формах поведінки та взаємодії між членами сім'ї.

Водночас неможливо повністю зрозуміти причини виникнення насильства в сім'ї та ефективно допомогти постраждалій особі, якщо розглядати цю проблему ізольовано від системи сімейних відносин і соціального середовища, у якому перебуває людина.

Насильство не можна розглядати лише як випадкове явище або окремі епізоди агресивної поведінки, оскільки воно часто має системний характер і закріплюється у структурі сімейних взаємин. Саме тому профілактика, діагностика та подолання насильства повинні здійснюватися на основі комплексного та системного підходу[5].

У випадках, коли діти, які зазнали насильства, або ті, чиї батьки підозрювалися у жорстокому поводженні, після певного періоду перебування в соціальних центрах повертаються до сім'ї, фахівці соціальної роботи повинні здійснювати регулярний патронаж таких родин.

Важливо контролювати ситуацію в сім'ї, підтримувати постійний контакт із дитиною та налагоджувати довірливі взаємини, щоб у разі виникнення проблеми дитина могла звернутися по допомогу та відкрито розповісти про свої переживання[15].

Процес виховання дітей є складним і потребує значних зусиль, терпіння та відповідальності з боку батьків. Нерідко через недостатній рівень психологічної та педагогічної компетентності дорослі використовують фізичні покарання як метод виховання, іноді не усвідомлюючи меж допустимого. Подібні дії, з одного боку, є проявом насильства, а з іншого — формують у дітей викривлене уявлення про взаємини між батьками і дітьми. У подальшому вони можуть переносити таку модель поведінки у власні сім'ї.

Саме тому важливо, щоб батьки володіли базовими знаннями з педагогіки, психології та вікової психології, які допоможуть їм правильно реагувати на особливості розвитку дитини на різних етапах її життя. Доцільним є запровадження відповідних дисциплін у навчальні програми старших класів закладів загальної середньої освіти.

Важливу роль у запобіганні насильству відіграє поінформованість дітей про їхні права. Діти повинні знати, які права їм гарантовані, хто може допомогти у їх захисті та куди звертатися у разі їх порушення. З цією метою у початкових класах шкіл доцільно проводити тематичні заняття, відкриті уроки, бесіди та виховні заходи, присвячені питанням прав дитини та їх захисту[20].

Значну увагу до проблеми насильства над дітьми повинні приділяти засоби масової інформації. Важливо, щоб у медіапросторі з'являлося більше просвітницьких матеріалів, соціальних програм, публікацій і телепередач, спрямованих на підвищення обізнаності суспільства щодо проблеми сімейного насильства та шляхів її подолання, а не лише на підвищення рейтингу медіаресурсів.

Необхідно також підвищувати ефективність діяльності правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечуючи оперативне реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми та належний захист їхніх прав і безпеки.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми насильства над дітьми в сім'ї підтвердило, що це явище є складним багатовимірним соціально-психологічним феноменом, що включає фізичне, емоційне, сексуальне та соціальне зневажання дітей. Фізичне насильство проявляється у побиттях, катуваннях, шльопаннях, ударах, що завдає серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, порушує її розвиток та створює передумови для формування низької самооцінки, тривожності і агресивної поведінки.

Емоційне насильство, у свою чергу, проявляється у приниженні, погрозах, ігноруванні, обмеженні свободи дитини та контролі над її поведінкою, що формує у дитини відчуття непотрібності, страху, внутрішньої невпевненості та почуття безпорадності.

Сексуальне насильство включає будь-які форми неприпустимого сексуального контакту між дорослими і дітьми, а також між старшими і молодшими дітьми, демонстрацію порнографічних матеріалів, що має довгострокові негативні наслідки для психічного здоров'я, соціальної адаптації та міжособистісних стосунків дитини.

Нехтування основними потребами дитини, таким як забезпечення харчуванням, одягом, медичною допомогою, освітою, житлом та емоційною підтримкою, створює умови для формування відчуття ізоляції, соціальної непристосованості та психосоматичних розладів, а також є чинником розвитку девіантної поведінки та труднощів у навчанні.

Аналіз причин насильства у сім'ї свідчить про їх багатофакторність та взаємозалежність. Соціально-економічні фактори включають бідність, безробіття, низький рівень освіти батьків, відсутність соціальної підтримки, обмежений життєвий простір, що підвищує рівень конфліктності та напруженості у сім'ї.

Сімейні та психологічні фактори проявляються через незрілість батьків, їх емоційну нестабільність, алкоголізм, фізичну та психічну перевтому, надмірну вимогливість, відсутність прив'язаності до дитини, відчуття розчарування та

озлобленості, наявність великої кількості дітей, народження небажаної або позашлюбної дитини, а також наявність фізичних чи психічних вад у дитини. У результаті цих факторів у дітей формуються ознаки депресивного стану, тривожності, агресивної поведінки, низька самооцінка та труднощі у соціальній адаптації.

Психодіагностичне дослідження, проведене серед 50 молодших школярів, дозволило визначити емоційний та психологічний стан дітей, які зазнали насильства або перебувають у групі ризику. Лише 40% дітей не відчують депресії, мають задовільний настрій і адекватну самооцінку. 25% дітей демонструють легке ситуативне зниження настрою, 20% виявили ознаки маскованої депресії, 10% дітей мають високий рівень депресії, а 5% перебувають у зоні психологічного ризику.

Виявлено, що у половини дітей самооцінка занижена, що свідчить про наявність внутрішньо-особистісних та міжособистісних конфліктів. Результати проєктивних методик, зокрема тесту «Неіснуюча тварина», показали високий рівень тривожності у 35% дітей, середній – у 55% та низький – у 10%, що відображає загальну емоційну нестабільність, страхи та внутрішні переживання, пов'язані з насильством.

Аналіз організаційної роботи Яготинського ліцею №2 підтвердив ефективність міждисциплінарного підходу до профілактики насильства. Створена у 2025 році служба психолого-педагогічної допомоги, до складу якої входять соціальний педагог, психолог та логопед, забезпечує комплексну підтримку дітей та їхніх родин.

Соціальний педагог надає консультації щодо попередження насильства, проводить індивідуальні бесіди, відвідування на дому, малі педагогічні ради та батьківські збори, а за необхідності спрямовує дітей і членів сімей до спеціалізованих установ для постраждалих від насильства.

Особлива увага приділяється профілактичній роботі, включаючи раннє виявлення підлітків із девіантною поведінкою, вирішення сімейних конфліктів, покращення умов сімейного виховання та надання комплексної психологічної, правової та матеріальної підтримки.

На основі емпіричних даних була розроблена програма профілактики психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах, що базується на когнітивно-поведінковому підході. Головний механізм програми полягає у заміні небажаної поведінки на більш адаптивні форми взаємодії, формуванні позитивних установок, мотивації та розвитку навичок конструктивного спілкування у дітей та батьків.

Програма орієнтована на дітей та батьків, у яких під час діагностики виявлено високий рівень проблем у сімейних стосунках. Результати контрольного етапу показали ефективність програми: спільні заняття батьків і дітей знизили напруженість у сім'ї, покращили емоційний клімат та взаємини між членами родини, діти набули адекватної самооцінки, а рівень тривожності знизився.

Профілактична робота повинна мати системний та міждисциплінарний характер, включати координацію між школами, дитячими садками, соціальними службами, органами охорони здоров'я, правоохоронними органами, судовими структурами та релігійними конфесіями, що займаються захистом дітей.

Рання діагностика сімей з ризиком насильства, тестування дітей і батьків, проведення індивідуальних та групових консультацій, інформаційно-просвітницька діяльність, спільні заняття та соціально-педагогічні ігри дозволяють не лише попередити насильство, а й створити умови для гармонійного розвитку дитини, формування її соціальних навичок, профілактики девіантної поведінки та психоемоційних порушень.

Отримані результати доводять, що профілактика сімейного насильства є більш ефективною та економічно доцільною, ніж усунення його наслідків. Своєчасне втручання та психологічна підтримка дітей і батьків дозволяє забезпечити безпеку, знизити ризик психоемоційних розладів, покращити сімейний мікроклімат і стабілізувати інститут сім'ї.

Дослідження підтверджує, що робота з профілактики насильства повинна проводитися системно, на всіх рівнях, і включати педагогічні, психологічні, правові та соціальні компоненти, що забезпечує комплексний захист і розвиток дітей у безпечному та підтримуючому середовищі.

Таким чином, проведене дослідження демонструє, що впровадження комплексної програми соціально-педагогічної профілактики насильства у сім'ї є ефективним інструментом формування безпечного та гармонійного середовища для дітей. Організаційна та психодіагностична діяльність шкільної служби психолого-педагогічної допомоги є важливим фактором раннього виявлення ризиків, корекції дитячо-батьківських взаємин та стабілізації сімейного мікроклімату.

Ефективна взаємодія між школою, родиною та соціальними службами дозволяє створити умови для формування у дітей соціально-адаптивної поведінки, підвищення їх психологічної стійкості, самоповаги та довгострокового розвитку без загроз насильства, що підтверджує соціальну та практичну цінність проведеного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Д.С. Проблема перетинання освіти й насильства. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2022. Вип. 110. С. 44–45.
2. Бабенко О. Е. Оптимізація системи міжнародного і національного законодавства з питань запобігання насильства в сім'ї Держава і право: Збірник наукових праць Юридичні і політичні науки. 2023. Вип. 49. С. 241-247.
3. Байдарова О. Модель компетентності прийомних батьків та батьків вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Психологія. 2022. Вип. 1 (4). С. 14–16.
4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія : Наук. світ, 2023. 363 с.
5. Богданович Л. «Особиста безпека вдома» (Бесіда з дітьми). Безпека життєдіяльності. 2023. № 6. С. 28.
6. Болтівець С.І. Домашнє насилля як підґрунтя девіантної поведінки підлітка Практична психологія та соціальна робота. 2022. № 10 (127). С. 38–39.
7. Бондаровська В. М., Кочемировська О. О., Лактіоновата Г. М. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Київ. 2024. 372 с.
8. Бугаєць Т. Чи зможе Україна захистити дітей від сексуального насильства? Юридична газета. 2024. (№ 21/22). С. 46
9. Булеза Б.Я. Готовність соціальних працівників до медико соціальної роботи з дітьми жертвами насильства. Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць. Серія Педагогіка. Соціальна робота. 2022. Вип. 1(40). С. 42–44. 90
10. Величко Ю.М. Вплив насильства в родині на психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку. Вісник Київського національного університету імені

Тараса Шевченка. Серія : Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2024. Вип. 22/23. С. 109–111.

11.Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. мат. для прац. освіти КАЛИТА, 2022. 36 с.

12.Вознюк А. А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативнорозшукової діяльності : тези III Всеукраїнської науковопрактичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2024 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2024. С. 111–114.

13.Волошина І.В. Конституційно правовий статус дитини в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. Конституційне право; муніципальне право МВС України, НАВС. Київ, 2016. 20 с.

14.ВР України Закон «Про реабілітацію інвалідів в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>

15.Гальцов В. Насилля над малолітніми: злочин і покарання Голос України. – 2022. (№96). С. 10.

16.Гордієнко, Б. П. Насильство як складова жорстокого поводження з дітьми. Український психолого педагогічний науковий збірник. 2024. № 13. С. 18–21

17.Гузько Р. Дії працівників у разі виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми. Практика управління закладом освіти. 2024. № 12. С. 56–60.

18.Гумін О.М. Кримінологічна характеристика насильства у сім'ї щодо неповнолітніх. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : збірник наукових праць. Серія : Юридичні науки. 2024. № 850. С. 492–499.

19. Департаменту гарячих ліній ГО «Ла Страда-Україна». URL: <https://la-strada.org.ua/>

20.Джужа А.О. Кримінально правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини: монографія НАВС. Київ, 2023. 193 с. 91

21.Дідківська Г. Механізм впливу факторів сімейного неблагополуччя на злочинність неповнолітніх: макрорівень. Підприємництво, господарство і право. 2022. № 1 (157). С. 118–121.

22.Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: сучасний стан і перспективи розвитку За заг. ред.С. В. Толстоухова та ін. Київ : Академпрес, 2024. 112 с.

23.Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2886/file/Bulling_system.pdf

24.Дубровська Є.В Навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв’язання проблеми насильства в школі». 2024. 96 с

25.Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_135

26.ЗУ «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14>

27.ЗУ Про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

28.Закон "Про внесення змін до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-17#Text>

29.Йосипів А. Психолого педагогічні причини насильства. Юридична Україна . 2023. № 6 (78). С. 117–121.

30.Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. Юридична психологія. 2023. № 1. С. 79–92.

31.Калмиков Д. Експлуатація кількох дітей: аналіз змісту діяння та техніки його законодавчої регламентації. Підприємництво, господарство і право. 2024. №10. С. 157–160.

32.Кваша Р.С. Поширення насильства та булінгу серед неповнолітніх: роль електронних засобів комунікації. Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні науки. 2024. Вип. 83. С. 331–342.

33.Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021

34.Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: 92 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

35. Кундельський. Д. В. Соціально економічні аспекти прояву структурного насилля в сучасній Україні. Регіональні студії. 2024. № 18. С. 27–35

36. Кучинський М.С. Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами Безпека життєдіяльності. 2024. № 2. С. 2–6.

37. Лабенська Л.Л. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні Л.Л. Лабенська, В.О. Савич Право і суспільство. 2023. № 1. С. 118–122.

38. Лавчи Я.Д. Проблеми дослідження жертви у сімейно побутовій (домашній) насильницькій злочинності. Матеріали міжнародної науково практичної конференції «Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання» : 2023 р., [м. Київ] «Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання», міжнар. наук. практ. конф. Київ : Гельветика, 2023. С. 59–61.

39. Левківський Б.К. Загальні проблеми юрисдикційного захисту осіб, постраждалих від насильства в сім'ї» (домашнього насильства). Часопис Київського університету права : український науково теоретичний часопис. 2022. № 2. С. 171–174.

40. Левченко К.Б. Повноваження органів охорони здоров'я» у впровадженні роботи із попередження насильства в сім'ї» Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць / Харк. нац. університету внутрішніх справ ; Кримінолог. асоціація України. Харків, 2023. № 2 (10). С. 187–195.

41. Максимів І.І. Психологічна характеристика об'єктивних причин втягнення дитини у жебрацтво. Право і суспільство. 2022. № 2. С. 229–235.

42. Максимова Н.Ю. Соціально психологічні аспекти проблеми насильства; Комітет сприяння захисту прав дитини. Київ, 2023. 344 с.

43. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20965.html?PrintVersion> 93

44. Митник У.М. Детермінація домашнього насильства Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні науки. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Акуленко В.І. [та ін.]. Київ, 2023. С. 223–234.

45.Михайліченко Ю. В. Соціально педагогічна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї у Великій Британії : автореф. дис. канд. пед. наук : Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. закл. « Луган. нац. ун т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2023. 20 с.

46.Міністерство освіти і науки України лист Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>

47.Могілевська Л. До характеристики методів діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини Підприємництво, господарство і право. 2023. № 12. С. 192–196.

48.Навроцький О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України Підприємництво, господарство і право. 2023. № 3. С. 145–148.

49.Наказ Про внесення змін до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-21#Text>

50.Наказ Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> 51.Нечипоренко Л. "Підпільна" війна, де найпоширеніша зброя – кулак Департамент зв'язків з громадськістю МВС України. URL: http://mvsinfo.gov.ua/events/2007/03/290307_4.html.

52.Овсяннікова Я. О. Форми і методи роботи з дітьми, які пережили насильство. Вісник Національного університету оборони України: збірник наукових 94 праць., Вип. 4 (29) 2022. 312 с.

53.Онишко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми. Педагогіка толерантності № 3/4 (17/18), 2021.С. 49.

54.Постанова Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за

ознакою статі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

55.Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13>

56.Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: Навч. посіб. МВС України. НАВСУ; За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. К., 2022. 123 с.

57.Професійна підготовка соціальних педагогів до роботи зі сім'єю: досвід Німеччини : монографія М. П. Дужа-Задорожна, М. С. Швед; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2023. С. 289

58.Родіонова Д. Насилля «по домашньому» Сільські вісті. 2013. 28 листоп. (№ 140). С. 3.

59.Самченко Є.М. Поняття та сутність сімейно побутового насильства стосовно неповнолітніх Економіка. Фінанси. Право. 2023. № 7. С. 30–33.

60.Сімейний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

61.Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико правовий аналіз Підприємництво, господарство і право. 2023. № 2 (276). С. 188–193.

62.Соціальна педагогіка: мала енциклопедія За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ: ЦУЛ, 2022. 336 с.

63.Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки. Вісник Черкаського університету. 2023. № 121. С. 140-143. 95

64.Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. за заг. ред. проф. А. Й. Капської, 2022. 372 с.

65.Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/608-2004-%D0%BF#Text>

66. Трубавіна І. М. Навчальний посібник. Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю. Державний центр соціальних служб молоді, 2023. 132с.

67. Черних Г. Злочинність і параметри насилля в українському суспільстві Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Соціологія. 2022. С. 32–37.

68. Чеханюк Л. Вдосконалення законодавства України щодо захисту жертв насильства у сім'ї » Право України. 2023. № 6. С. 119–122.

69. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>

70. ЮНІСЕФ дитячий фонд ООН. ГО «Ла Страда Україна».URL: <https://cutt.ly/8IwfWmE>

71. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2022. 720 с.

72. Юхта О.Г. Захист прав дітей від сімейного насильства. Часопис Київського університету права: український науково теоретичний часопис. 2022. № 1. С. 78–81.

73. Яковець І.С. Превентивні та компенсаційні заходи як захист від катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць; Кримінолог. асоціація України. Харків, 2022. № 2 (13). С. 184–198.

74. Ярема Н. Ю. Психологічні аспекти спілкування працівників поліції з постраждалими від насильства. Наука і правоохорона: науковий журнал Міністерства внутрішніх справ України; Київ, 2023. № 2 (36). С. 240–246.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ТЕКСТ ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ ДІТЕЙ

Міхановська Н. Г., Штриголь Д. В., Луценко О. Л. Я знаю, що батьки по-різному виховують своїх дітей. Наприклад, А1. Я знаю одного хлопчика. Він живе зі своїми мамою і татом. Мені здається, у нього є все, що потрібно дитині: добротний одяг, якісна їжа, іграшки, все, що потрібно для школи. Але батьки не цікавляться його життям, не питають, чи ображає його хто-небудь, не цікавляться тим, що йому подобається або не подобається, чим би він хотів займатися і де побувати, тому він часто відчуває себе самотнім.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких дітей,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. У твоїй родині таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

А2. Я знаю одну дівчинку. Бувають такі дні, коли вона може цілий день бути голодною. У них вдома часто не мають що їсти, бо дорослі не готують їжу. У неї немає теплого одягу. Іноді вона ходить в брудному одязі, тому що дорослі забувають випрати її речі.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

А3. Батьки одного хлопця часто кричать на нього, вони ображають і принижують його, обзиваючи різними словами.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. 3. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

А4. Батько одного хлопця часто піднімає на нього руку, так що синці у нього по всьому тілу.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

4. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

2. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

A5. Батьки однієї дівчинки часто б'ють її за вчинки, навіть незапитаючи її, чому вона щось недобре зробила.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

A6. Одна дівчинка боїться залишатися вдома зі своїм вітчимом. Одного разу вони були самі вдома і він став торкатися її шиї, ніг. Їй це не сподобалося. Вона дуже переживала через те, що трапилося, але нікому не розповіла про це, тому що їй було дуже соромно.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

A7. А ще я розповім тобі про ще одну дівчину. У неї немає нічого свого: ані іграшок, ані власної кімнати, ані місця, де можна робити уроки або грати. Ніхто не турбується про неї. Вона гуляє з ким хоче, повертається додому, коли хоче, іноді дуже пізно і вночі.

1. Як ти вважаєш, з багатьма дітьми таке буває?

З багатьма,

З небагатьма,

Не знаю

2. Ти знаєш таких дітей?

Я знаю багатьох таких,

Я знаю одну таку дитину,

Не знаю жодної

3. А з тобою таке бувало?

Бувало,

Не знаю,

Ні

Тепер для мене важливо знати саме про тебе:

B1. Чи можеш ти сказати, що рідні часто кричать на тебе, обзивають?

Ти можеш згадати, які слова вони тобі кажуть?

B2.1. Буває так, що батьки не хочуть розмовляти з тобою, коли ти хочеш поскаржитися на когось, хто ображає тебе, або тобі хочеться розповісти, що з тобою відбувається хорошого чи поганого?

B2.2. Що ти відчуваєш у цей момент?

B2.3. Що тобі кажуть батьки, коли ти скаржишся? Розкажи мені.

- Б3.1. Якщо ти погано поводишся, що тобі кажуть батьки?
- Б3.2. Вони можуть казати, що покинуть тебе або виженуть з дому?
- Б3.3 Вони можуть погрожувати тобі, що відправлять до інтернату?
- Б4.1. Що роблять батьки, коли сердяться на тебе?
- Б4.2. Вони можуть ударити тебе?
- Б4.3. Вони можуть зіпсувати або викинути важливі для тебе речі?
- Б5. Що тобі кажуть батьки, коли у тебе щось болить – живіт, голова, руки, ноги? ... Жаліють тебе? ... Ведуть до лікаря? Дають ліки?
- Б6.1. Що тобі кажуть батьки, коли ти просиш їх записати тебе до якогонебудь гуртка чи спортивної секції?
- Б6.2. Що тобі кажуть батьки, якщо їм не подобаються твої друзі?
- Б7.1. Що ти можеш розповісти про свою сім'ю?
- Б7.2. А особисто про маму?
- Б7.3. Як ти можеш показати, що любиш її?
- Б7.4. Як ти можеш захистити її, якщо їй хтось погрожує?
- В1.1. Що батьки або вчителі кажуть тобі, коли ти не відразу відповідаєш на питання чи не виконуєш їхні доручення?
- В1.2. Буває таке, що батьки або вчителі сварили тебе за неухважність?
- В1.3. Що ти відчуваєш у цей момент?
- В2.1. Ти вважаєш себе рішучим? Якщо задумав щось, то точно знаєш, що виконаєш це? Розкажи про відповідний випадок.
- В3.1. Як ти зазвичай себе відчуваєш?
- В3.2. Від чого ти можеш сумувати? Розкажи мені про це (коли це буває, як часто).
- В3.3. Буває з тобою таке, що ти довго переживаєш через те, що ти чогось дуже хотів, але не отримав? Або тобі обіцяли що-небудь, наприклад, побавитись з тобою, сходити в парк чи зоопарк, купити нову гру, але так і не виконали обіцяного?
- В4. Як ти вважаєш, хто винен в тому, що з тобою таке відбувається?
- В5. Що, на твою думку, можуть розповісти про тебе твої однокласники

або діти, з якими ти бавишся у дворі?

В6. Як, на твою думку, до тебе ставляться дорослі, наприклад, вчителі, сусіди? В7.1. Що має відбуватися, щоб ти дратувався, злився, вийшов із себе?

Розкажи мені про це (як часто це буває, що ти робиш).

В7.2. Чи буває так, що тобі хочеться втекти з дому?

Г1.1. Як ти спиш? Буває таке, що ти довго не можеш заснути?... Тобі страшно або хочеться плакати? Що ти робиш, щоб заснути?

Г1.2. Тобі сняться страшні сни? Розкажи, що тобі сниться, якщо ти запам'ятав. Кому ти розповідаєш про свої страшні сни?

Г2.1. (питання ставиться, якщо зовні помітні тики або гризіння нігтів, смоктання пальців, розгойдування, мастурбація, висмикування волосся) Ти помічаєш, що у тебе є зайві рухи? Вони заважають тобі?

Г2.2. Що ти робиш, коли помічаєш їх? Намагаєшся впоратися з ними, зробити що-небудь, щоб їх ніхто не помітив?

Г3.1. Чого ти боїшся? (Можна уточнити про страх роздягатися, тривогу перед настанням вечора, перед певними особами, страх залишатися одному або з кимось наодинці).

Г3.2. Чи буває в тебе так, що ти хвилюєшся через те, що з тобою може трапитись щось погане? Розкажи мені про це (коли і як це буває, як часто, що ти робиш).

Г3.3. А ще через що ти хвилюєшся?

Г4. Чому, на твою думку, можуть плакати діти?

Г5.1. Як ти проводиш свій вільний час? Чим ти любиш займатися?

Г5.2. А тобі буває нудно? Розкажи мені про це (коли це буває, як часто, що ти тоді робиш).

Д1.1. Як ти вважаєш, у тебе є якісь хвороби?

Д1.2. У тебе болить голова або живіт?

Д1.3. Буває, що серце дуже швидко стукає, або паморочиться в голові й ти боїшся, що можеш впасти?

Д1.4. Чи буває так, що тобі часто хочеться до туалету?

Д1.5. Буває так, що ти не встигаєш вночі прокинутися щоб піти до туалету і робиш це в ліжку?

Д2.1. Що ти любиш пити? Що ти любиш їсти?

Д2.2. Буває таке, що вдома тебе змушують їсти, коли ти цього не хочеш чи те, що ти не любиш?

Д3. Ти говориш батькам, якщо хочеш їсти чи не наївся?

Д4. Буває таке, що тебе нудить після їжі або настає блювання?